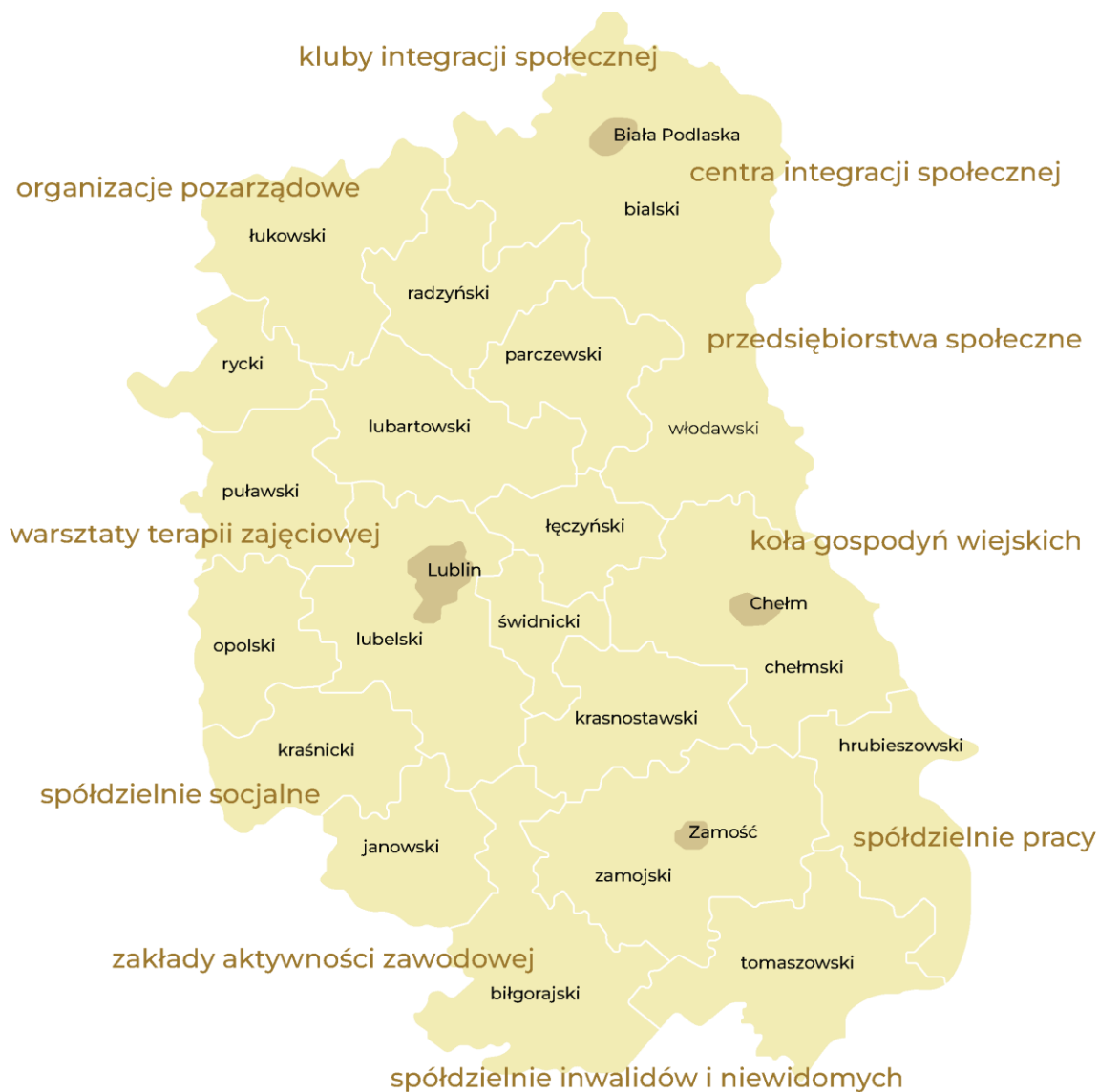

Podmioty ekonomii społecznej w województwie lubelskim w 2022 r.

Raport z badania kondycji podmiotów ekonomii społecznej
w województwie lubelskim

Redakcja merytoryczna:

Zespół ekonomii społecznej ROPS w Lublinie

Zespół badawczy Pracowni Rozwoju:

 PRACOWNIA ROZWOJU

Przemysław Kozak

Piotr Stronkowski

Redakcja językowa:

Aleksandra Małek

© Copyright by: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Lubin, grudzień 2022

Wydawca:

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej

ul. Diamentowa 2

20-447 Lublin

tel. 81 528 76 50, <https://rops.lubelskie.pl/>

Egzemplarz bezpłatny

Badanie zrealizowano w ramach projektu pozakonkursowego „Ekonomia Społeczna – Drogowskaz Rozwoju Społecznego II” współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Rzeczpospolita
Polska

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

„Ekonomia Społeczna – Drogowskaz Rozwoju Społecznego II”
Projekt pozakonkursowy współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego
realizowany przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie

Spis treści

Spis treści.....	3
1 Wprowadzenie	4
2 Wykaz skrótów	5
3 Słownik.....	6
4 Streszczenie.....	9
5 Realizacja badania	10
5.1 Cele i pytania badawcze	10
5.2 Sposób przeprowadzenia badania	10
6 Kondycja podmiotów ekonomii społecznej	15
6.1 Przedsiębiorstwa społeczne	15
6.1.1 Działalność ekonomiczna	18
6.1.2 Realizacja celów społecznych	21
6.1.3 Możliwości realizacji usług społecznych	24
6.2 Podmioty reintegracyjne	25
6.2.1 Działalność ekonomiczna	30
6.2.2 Realizacja celów społecznych	31
6.2.3 Możliwości realizacji usług społecznych	34
6.3 Organizacje pozarządowe	36
6.3.1 Działalność ekonomiczna	36
6.3.2 Realizacja celów społecznych	39
6.3.3 Możliwości realizacji usług społecznych	42
6.4 Pozostałe podmioty ekonomii społecznej	43
7 Wnioski i rekomendacje.....	46
8 Aneks	49
8.1 Wykaz map	49
8.2 Wykaz tabel	50
8.3 Wykaz wykresów.....	51

1 Wprowadzenie

Podmioty ekonomii społecznej (PES) odgrywają coraz ważniejszą rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym lokalnych społeczności, gmin, powiatów oraz regionów. Wykorzystując działalność o charakterze ekonomicznym, realizują cele społeczne i zaspokajają ważne potrzeby mieszkańców. Analiza kondycji podmiotów ekonomii społecznej pozostaje zatem ważnym zadaniem regionów, gdyż pokazuje z jednej strony poziom aktywności obywatelskiej mieszkańców, z drugiej uwydatnia jakiego wsparcia potrzebują PES, aby swoje zadania wykonywać jeszcze lepiej.

Zgodnie z obowiązującą definicją podmiotów ekonomii społecznej¹ szacuje się, że w województwie lubelskim w 2022 zarejestrowanych było ok. 8 tys. PES, z czego aktywnie działało ok. 6,1 tysiąca². Jest to jednak bardzo zróżnicowana grupa, zarówno pod względem form prawnych, sposobu prowadzenia działalności ekonomicznej, jak i celów społecznych, do realizacji których zostały powołane. Z tych właśnie powodów analiza i ocena ich kondycji pozostaje zadaniem trudnym, wymagającym zastosowania nie tylko odpowiednich metod badawczych, lecz także odmiennego podejścia dla każdej kategorii PES.

W związku z powyższym analizę kondycji podmiotów ekonomii społecznej przeprowadzono w podziale na następujące cztery kategorie podmiotów:

- przedsiębiorstwa społeczne;
- podmioty reintegracyjne obejmujące WTZ, ZAZ, KIS, CIS;
- organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą lub odpłatną działalność pożytku publicznego;
- pozostałe, w tym koła gospodyń wiejskich, spółdzielnie pracy, inwalidów i niewidomych.

Analizę kondycji trzech pierwszych grup przeprowadzono, dokonując oceny:

- działalności ekonomicznej;
- realizacji celów społecznych;
- potencjału w zakresie realizacji usług społecznych w związku z planowanym rozwojem usług społecznych i ich deinstytucjonalizacją.

W przypadku czwartej kategorii PES, ze względu na ich specyfikę działania oraz odpowiednio mniejszy potencjał, przedstawiono jedynie najważniejsze informacje.

¹ W trakcie realizacji badania weszła w życie Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. z 2022 r., poz. 1812), modyfikująca nieco definicję PES, a co za tym idzie, katalog tego typu podmiotów. W związku z tym, że badanie kondycji PES dotyczyło lat 2020–2021, w raporcie korzystano z definicji PES obowiązującej w tych latach, zawartą w Wytycznych CT9.

² Bank Danych Lokalnych GUS (<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>) (dostęp 30.11.2022).

2 Wykaz skrótów

ARiMR	Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
BDL GUS	Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego
CIS	Centrum Integracji Społecznej
CSR	Społeczna odpowiedzialność biznesu (ang. <i>Corporate Social Responsibility</i>)
EFS	Europejski Fundusz Społeczny
IZ	Instytucja Zarządzająca
JST	Jednostka Samorządu Terytorialnego
KGW	Koło Gospodyń Wiejskich
KIS	Klub Integracji Społecznej
KPRES	Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej
MŚP	Małe i Średnie Przedsiębiorstwa
NGO	Organizacja pozarządowa (ang. <i>Non-governmental organization</i>)
OPS	Ośrodek Pomocy Społecznej
OWES	Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej
PCPR	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie
PES	Podmiot ekonomii społecznej
PFRON	Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych
PO PŻ	Program Operacyjny Pomoc Żywnościowa
PS	Przedsiębiorstwo społeczne
PUP	Powiatowy Urząd Pracy
RKRES	Regionalny Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej
ROPS	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej
RPDI	Regionalny Plan Rozwoju Usług Społecznych i Deinstytucjonalizacji
RPRES	Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Lubelskim na lata 2021–2027
Standardy OWES	Standardy Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej
WTZ	Warsztat Terapii Zajęciowej
Wytyczne CT9	Wytyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020
ZAZ	Zakład Aktywności Zawodowej

3 Słownik

Deinstytucjonalizacja usług – proces przejścia od opieki instytucjonalnej do usług świadczonych w społeczności lokalnej, realizowany na podstawie „Ogólnoeuropejskich wytycznych dotyczących przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności” i wymagający z jednej strony rozwoju usług świadczonych w społeczności lokalnej, z drugiej – stopniowego ograniczenia usług w ramach opieki instytucjonalnej. Integralnym elementem deinstytucjonalizacji usług jest profilaktyka, mająca zapobiegać umieszczaniu osób w opiece instytucjonalnej, a w przypadku dzieci – rozdzieleniu dziecka z rodziną i umieszczeniu w pieczy zastępczej.

Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES) – program rozwoju przyjęty uchwałą nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia programu pod nazwą „Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej” (M.P. poz. 811), określający cele i kierunki polityki publicznej w obszarze włączenia społecznego oraz wspierania rozwoju ekonomii społecznej w latach 2014–2020.

Osoby lub rodziny zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym:

- a) osoby lub rodziny korzystające ze świadczeń z pomocy społecznej zgodnie z Ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2004 r., nr 64 poz. 593) lub kwalifikujące się do objęcia wsparciem pomocy społecznej, tj. spełniające co najmniej jedną z przesłanek określonych w art. 7 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej;
- b) osoby, o których mowa w art. 1 ust. 2 Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. z 2003 r., nr 122 poz. 1143);
- c) osoby przebywające w pieczy zastępczej lub opuszczające pieczę zastępczą oraz rodziny przeżywające trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, o których mowa w Ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2011 r., nr 149 poz. 887);
- d) osoby nieletnie, wobec których zastosowano środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości zgodnie z Ustawą z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2016 r., poz. 1654, z późn. zm.);
- e) osoby przebywające w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, o których mowa w Ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2017 r., poz. 2198, z późn. zm.);
- f) osoby z niepełnosprawnością – osoby z niepełnosprawnością w rozumieniu „Wytycznych w zakresie realizacji zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz zasady równości szans kobiet i mężczyzn w ramach funduszy unijnych na lata 2014–2020” lub uczniowie/dzieci z niepełnosprawnościami w rozumieniu „Wytycznych w zakresie realizacji przedsięwzięć z udziałem środków Europejskiego Funduszu Społecznego w obszarze edukacji na lata 2014–2020”;
- g) członkowie gospodarstw domowych sprawujący opiekę nad osobą z niepełnosprawnością, o ile co najmniej jeden z nich nie pracuje ze względu na konieczność sprawowania opieki nad osobą z niepełnosprawnością;
- h) osoby niesamodzielne;
- i) osoby bezdomne lub dotknięte wykluczeniem z dostępu do mieszkań w rozumieniu „Wytycznych w zakresie monitorowania postępu rzeczowego realizacji programów operacyjnych na lata 2014–2020”;
- j) osoby odbywające kary pozbawienia wolności;
- k) osoby korzystające z PO PŻ.

Ośrodek wsparcia ekonomii społecznej (OWES) – podmiot lub partnerstwo posiadający akredytację, świadczący komplementarnie pakiet usług wsparcia ekonomii społecznej wskazanych w KPRES.

Podmiot ekonomii społecznej (PES):

- a) PS, w tym spółdzielnia socjalna, o której mowa w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz. U. poz. 651, z późn. zm.);
- b) podmiot reintegracyjny, realizujący usługi reintegracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym:
 - i) CIS i KIS;
 - ii) ZAZ i WTZ, o których mowa w Ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2016 r., poz. 2046, z późn. zm.);
- c) Organizacja pozarządowa lub podmiot, o którym mowa w rt.. 3 ust. 3 pkt 1 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2016 r., poz. 1817, z późn. zm.), lub spółka non-profit, o której mowa w art. 3 ust. 3 pkt 4 tej ustawy, o ile udział sektora publicznego w tej spółce wynosi nie więcej niż 50%;
- d) spółdzielnia, której celem jest zatrudnienie, tj. spółdzielnia pracy lub spółdzielnia inwalidów i niewidomych, działające na podstawie Ustawy z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (Dz. U. z 2017 r., poz. 1560, z późn. zm.).

Przedsiębiorstwo społeczne (PS) – podmiot, który spełnia łącznie poniższe warunki:

- a) jest podmiotem wyodrębnionym pod względem organizacyjnym i rachunkowym, prowadzącym:
 - i) działalność gospodarczą zarejestrowaną w Krajowym Rejestrze Sądowym lub
 - ii) działalność odpłatną pożytku publicznego w rozumieniu art. 8 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2004 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, lub
 - iii) działalność oświatową w rozumieniu art. 170 ust. 1 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r., poz. 59, z późn. zm.), lub
 - iv) działalność kulturalną w rozumieniu art. 1 ust. 1 Ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2017 r., poz. 862),

której celem jest:

- i) integracja społeczna i zawodowa określonych kategorii osób wyrażona poziomem zatrudnienia tych osób:
 - (1) zatrudnienie co najmniej 50%:
 - osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, z wyłączeniem osób niepełnoletnich, lub
 - osób bezrobotnych lub
 - absolwentów CIS i KIS, w rozumieniu art. 2 pkt 1a i 1b Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, lub
 - osób ubogich pracujących lub osób opuszczających młodzieżowe ośrodki wychowawcze i młodzieżowe ośrodki socjoterapii, lub
 - osób opuszczających zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich;
 - (2) zatrudnienie co najmniej 30% osób o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności w rozumieniu Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych lub osób z zaburzeniami psychicznymi, o których mowa

w Ustawie z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2017 r., poz. 882, z późn. zm.);

- ii) lub realizacja usług społecznych świadczonych w społeczności lokalnej, usług opieki nad dzieckiem w wieku do lat 3 zgodnie z Ustawą z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (Dz. U. z 2016 r., poz. 157, z późn. zm.) lub usług wychowania przedszkolnego w przedszkolach lub w innych formach wychowania przedszkolnego zgodnie z Ustawą z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, przy jednoczesnej realizacji integracji społecznej i zawodowej osób, o których mowa w ppkt i, wyrażonej zatrudnieniem tych osób na poziomie co najmniej 20% (o ile przepisy prawa krajowego nie stanowią inaczej);
- b) jest podmiotem, który nie dystrybuuje zysku lub nadwyżki bilansowej pomiędzy udziałowców, akcjonariuszy lub pracowników, ale przeznaczą go na wzmocnienie potencjału przedsiębiorstwa jako kapitał niepodzielny oraz w określonej części na reintegrację zawodową i społeczną lub na działalność pożytku publicznego prowadzoną na rzecz społeczności lokalnej, w której działa przedsiębiorstwo;
- c) jest zarządzany na zasadach demokratycznych, co oznacza, że struktura zarządzania PS lub ich struktura własnościowa opiera się na współzarządzaniu w przypadku spółdzielni, akcjonariacie pracowniczym lub zasadach partycypacji pracowników, co podmiot określa w swoim statucie lub innym dokumencie założycielskim;
- d) wynagrodzenia wszystkich pracowników, w tym kadry zarządzającej, są ograniczone limitami, tj. nie przekraczają wartości, o której mowa w art. 9 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
- e) zatrudnia na podstawie umowy o pracę, spółdzielczej umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej (z wyłączeniem osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych, które prowadzą działalność gospodarczą) co najmniej trzy osoby w wymiarze czasu pracy co najmniej ¼ etatu, a w przypadku umów cywilnoprawnych na okres nie krótszy niż 3 miesiące i obejmujący nie mniej niż 120 godzin pracy łącznie przez wszystkie miesiące, przy zachowaniu proporcji zatrudnienia określonych w lit. a.

4 Streszczenie

Raport z badania kondycji PES został opracowany w taki sposób, aby dostarczał informacji na temat:

- sytuacji ekonomicznej każdej z wyodrębnionych kategorii PES;
- sposobów i stopnia realizacji celów społecznych;
- potencjału poszczególnych kategorii PES dla realizacji usług społecznych.

Rozdziały od pierwszego do czwartego obejmują podstawowe kwestie informacyjne: wprowadzenie, wykaz skrótów, słownik oraz streszczenie.

W rozdziale piątym zostały przedstawione główne cele badania kondycji PES oraz zaprezentowano sposób, w jaki badanie zostało przeprowadzone.

Rozdział szósty stanowi analizę sytuacji trzech kluczowych kategorii PES:

- a) przedsiębiorstw społecznych jako z jednej strony podmiotów o charakterze w pełni rynkowym, podejmujących w największym stopniu ryzyko gospodarcze, zatrudniających osoby zagrożone wykluczeniem społecznym i realizujących wobec nich działania reintegracyjne, z drugiej strony zaś korzystających w największym stopniu ze wsparcia finansowego i pozafinansowego za pośrednictwem OWES;
- b) podmiotów reintegracyjnych (WTZ, ZAZ, KIS, CIS) z jednej strony posiadających ugruntowaną pozycję w systemie wsparcia i realizujących przypisane im konkretne zadania ustawowe, z drugiej zaś korzystających ze względnie trwałych źródeł finansowania przy ponoszeniu mniejszego niż PS ryzyka gospodarczego;
- c) organizacji pozarządowych prowadzących bardziej zaawansowaną działalność ekonomiczną w postaci działalności gospodarczej lub odpłatnej działalności pożytku publicznego, ale także realizujących w ramach działalności statutowej ważne cele społeczne.

W rozdziale siódmym zebrane zostały najważniejsze wnioski i rekomendacje, których wdrożenie pozwoli wzmocnić poszczególne kategorie PES.

Rozdział ósmy, stanowiący formę aneksu, zawiera między innymi tabelaryczne zestawienie różnych typów PES oraz materiały i narzędzia wykorzystywane w trakcie badania.

5 Realizacja badania

5.1 Cele i pytania badawcze

Przeprowadzenie badania miało pozwolić na realizację czterech głównych celów badawczych:

- Identyfikację różnych typów PES działających w województwie lubelskim.
- Analizę kondycji i działalności ekonomicznej różnych typów PES.
- Analizę realizacji celów społecznych przez różne typy PES.
- Analizę potencjału różnych typów PES w zakresie dostarczania usług społecznych.

Dla każdego z celów przypisano listę najważniejszych pytań badawczych:

- 1) Identyfikacja różnych typów PES działających w województwie lubelskim.
 - W jakiej formie prawnej funkcjonują PES?
 - Jak jest rozmieszczenie PES w województwie na poziomie powiatów?
 - Ile PES zostało założonych/współzałożonych przez JST?
 - Jaki jest poziom współpracy PES z JST? Jakie formy współpracy dominują?
 - Z jakiego wsparcia najczęściej korzystają? Jaki jest udział wsparcia OWES w całościowym wsparciu otrzymywanym przez PES?
 - Jakie są główne bariery ograniczające rozwój PES?
- 2) Analiza kondycji i działalności ekonomicznej różnych typów PES.
 - Jakiego rodzaju działalność prowadzą? Jakie branże są dominujące?
 - Jaki jest poziom przychodów wybranych grup PES? Jak zmieniał się ten poziom w ostatnich latach? Jakie tendencje można zaobserwować?
 - Jak PES oceniają swoją kondycję ekonomiczną?
 - Z jakich zwrotnych instrumentów finansowych korzystają? W jakiej skali?
 - Jaki jest wpływ COVID-19 na sytuację ekonomiczną PES?
- 3) Analiza realizacji celów społecznych przez różne typy PES.
 - Jakie cele społeczne realizują poszczególne typy PES?
 - Jaki jest poziom zatrudnienia? Jakie formy zatrudnienia dominują?
 - Jaki jest łączny wymiar zatrudnienia?
 - Jak jest struktura osób zatrudnionych w PES (płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, stopień i rodzaj niepełnosprawności)?
 - Ile zatrudniają osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
- 4) Analiza potencjału różnych typów PES w zakresie dostarczania usług społecznych.
 - Jakie usługi społeczne realizują/realizowały PES do tej pory?
 - W jakiej formie i od kogo pozyskują zlecenia na realizację usług społecznych?
 - Jaki procent przychodów PES pochodzi z realizacji usług społecznych?
 - Jakiego typu usługi społeczne PES są w stanie realizować?
 - Jakiego rodzaju wsparcia potrzebują PES, aby sprawnie realizować usługi społeczne na rzecz społeczności lokalnych?

5.2 Sposób przeprowadzenia badania

Badanie kondycji podmiotów ekonomii społecznej zostało przeprowadzone z wykorzystaniem następujących metod badawczych:

- analiza danych zastanych, w tym dostępnych rejestrów różnych kategorii PES;
- ankiety elektroniczne wspomagane komputerowo (CAWI);
- indywidualne wywiady pogłębione (IDI);

Analiza dokumentów

Analizie poddane zostały następujące dokumenty i rejestry

- Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Lubelskim na lata 2021–2027 (RPRES);
- monitoring sektora ekonomii prowadzonego przez ROPS;
- Baza przedsiębiorstw społecznych³;
- Krajowy Rejestr Sądowy⁴;
- Wykaz warsztatów terapii zajęciowej⁵;
- Wykaz zakładów aktywności zawodowej⁶;
- Rejestr klubów integracji społecznej województwa lubelskiego⁷;
- Rejestr centrów integracji społecznej województwa lubelskiego⁸;
- Krajowy Rejestr Kół Gospodyń Wiejskich⁹;
- Wykaz spółdzielni pracy¹⁰;
- Wykaz spółdzielni inwalidów i niewidomych¹¹;
- dostępne dane statystyczne i administracyjne, w tym dane BDL GUS.

Ankiety elektroniczne wspomagane komputerowo (CAWI)

Przeprowadzono łącznie 182 ankiety z następującymi kategoriami PES:

- przedsiębiorstwa społeczne (76 – 62,8% wszystkich PS);
- podmioty reintegracyjne WTZ, ZAZ, KIS, CIS (56);
- organizacje pozarządowe (50).

Strukturę próby badawczej przedstawiono na poniższych wykresach.

³ <http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

⁴ <https://ekrs.ms.gov.pl/web/wyszukiwarka-krs/strona-glowna/index.html> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

⁵ <https://niepelnosprawni.gov.pl/art,10,warsztaty-terapii-zajeciowej> (data dostępu: 30.11.2022).

⁶ <https://luwwlublinie.bip.gov.pl/wydzial-polityki-spoecznej-rejestry/wykaz-zakladow-aktywnosci-zawodowej-w-wojewodztwie-lubelskim.html> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

⁷ <https://luwwlublinie.bip.gov.pl/wydzial-polityki-spoecznej-rejestry/rejestr-klubow-integracji-spoecznej-wojewodztwa-lubelskiego.html> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

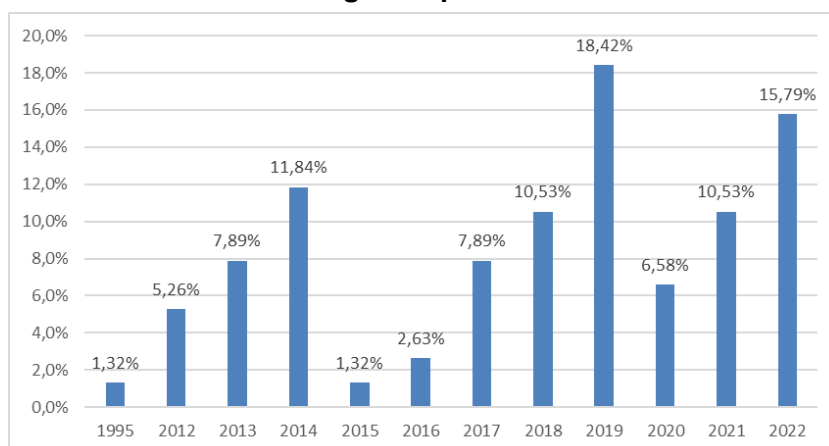
⁸ <https://luwwlublinie.bip.gov.pl/wydzial-polityki-spoecznej-rejestry/rejestr-centrow-integracji-spoecznej-wojewodztwa-lubelskiego.html> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

⁹ <https://krkgw.arimr.gov.pl> (data dostępu: 30.11.2022r.).

¹⁰ <http://www.zlsp.org.pl/pl/skladnice-akt/15-kategoria-pl-pl/skladnice-akt/76-lublin> (data dostępu: 30.11.2022 r.).

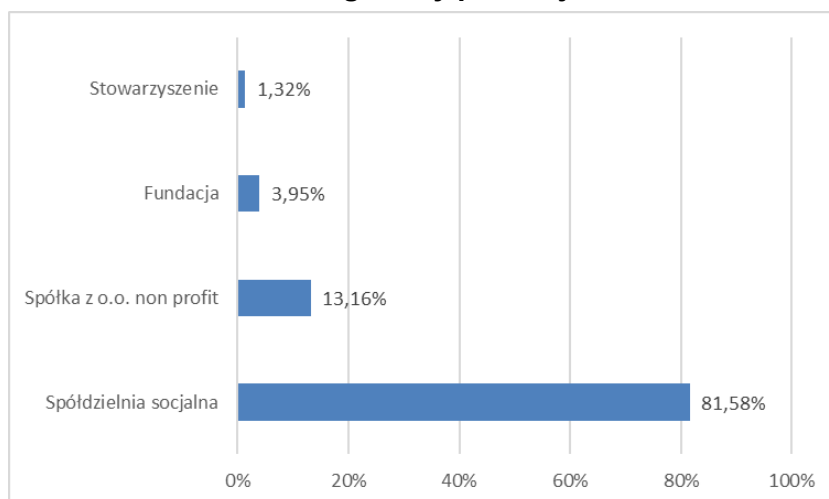
¹¹ <https://luwwlublinie.bip.gov.pl/wydzial-polityki-spoecznej-rejestry/wykaz-zakladow-pracy-chronionej-w-wojewodztwie-lubelskim.html> (data dostępu: 30.11.2022).

Wykres 1. Udział PS w badaniu według roku powstania

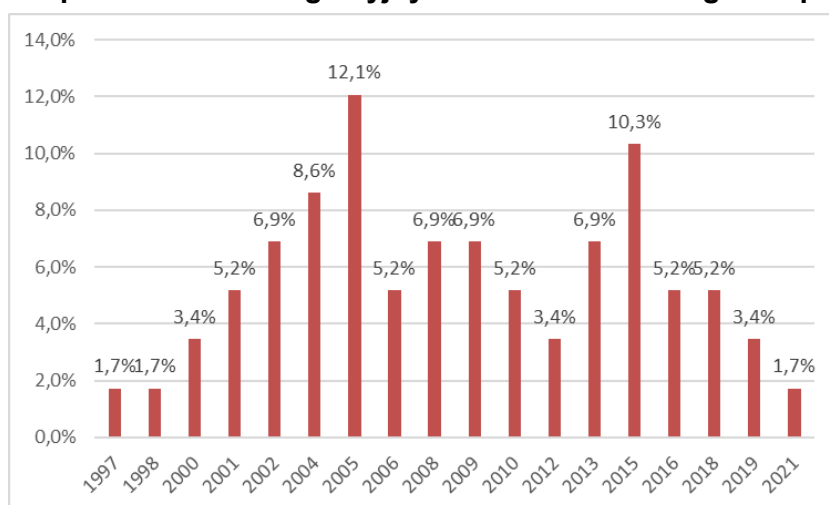
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Udział PS w badaniu według formy prawnej

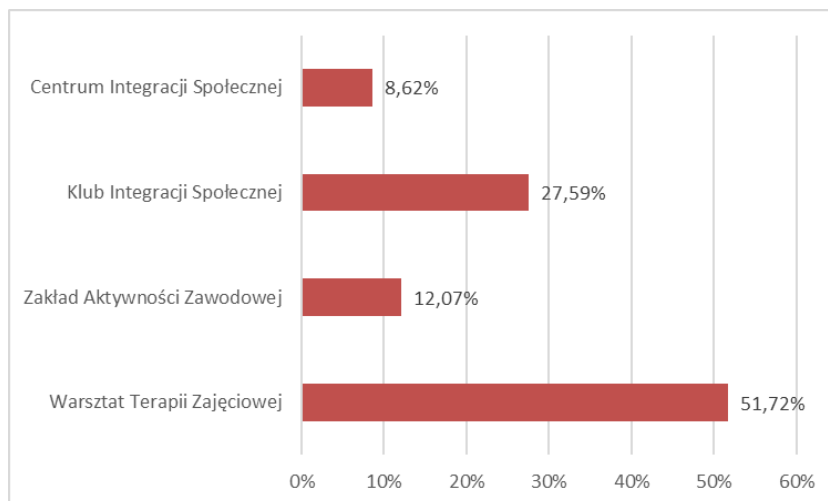
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3. Udział podmiotów reintegracyjnych w badaniu według roku powstania

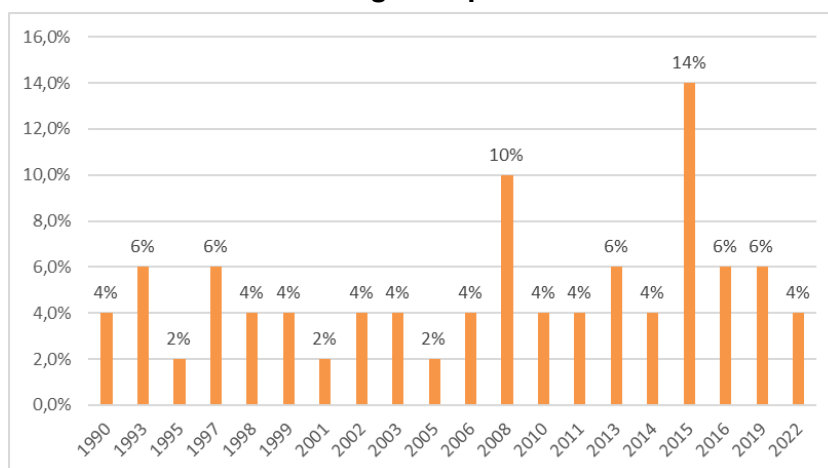
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 4. Udział podmiotów reintegracyjnych w badaniu według formy prawnej

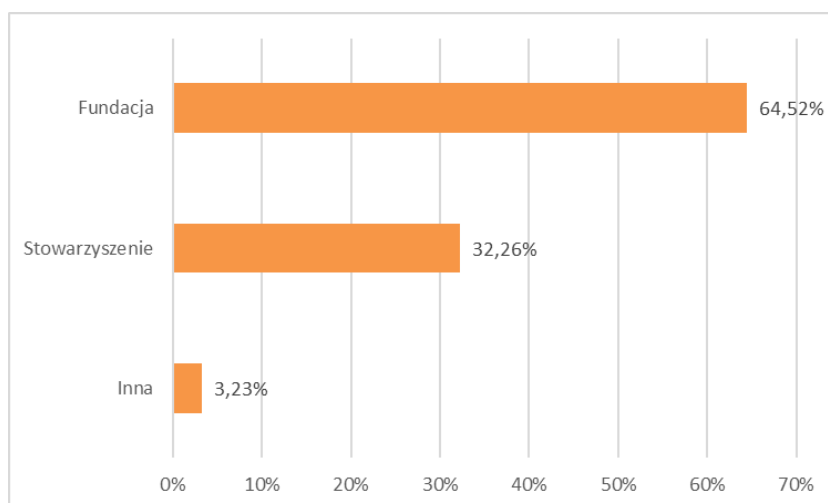
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 5. Udział NGO w badaniu według roku powstania

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 6. Udział NGO w badaniu według formy prawnej

Źródło: opracowanie własne.

Indywidualne wywiady pogłębione (IDI)

Przeprowadzono 16 wywiadów indywidualnych z przedstawicielami następujących kategorii PES:

- przedsiębiorstwa społeczne (8);
- podmioty reintegracyjne WTZ, ZAZ, KIS, CIS (4);
- organizacje pozarządowe (4).

6 Kondycja podmiotów ekonomii społecznej

Analiza kondycji PES została przeprowadzona w podziale na:

- przedsiębiorstwa społeczne;
- podmioty reintegracyjne;
- organizacje pozarządowe;
- pozostałe podmioty ekonomii społecznej.

Dla każdej grupy PES dokonano oceny:

- działalności ekonomicznej;
- realizacji celów społecznych;
- potencjału do realizacji usług społecznych.

6.1 Przedsiębiorstwa społeczne

W województwie lubelskim na dzień 30 listopada 2022 r. istniało 120 przedsiębiorstw społecznych¹². W porównaniu z kwietniem 2021 r., kiedy liczbę PS szacowano na 84, nastąpił wzrost o 36 podmiotów (42%). Przyczyn tego wzrostu należy upatrywać w działalności OWES i powstawaniu nowych PS. Najwięcej PS funkcjonowało w subregionach puławskim i chełmsko-zamojskim. Najmniej w subregionie bialskim.

Tabela 1. Liczba PS w subregionach

Subregion	Liczba PS
bialski	17
chełmsko-zamojski	39
lubelski	23
puławski	41
RAZEM	121

Źródło: opracowanie własne.

W dalszym ciągu, w porównaniu z 2021 r., największą grupę wśród przedsiębiorstw społecznych stanowią spółdzielnie socjalne, których liczba zwiększyła się do 86 (wzrost o ok. 20%). Wzrosła jednak zdecydowanie liczba PS w formule fundacji: z 6 do 18 (wzrost o 200%) oraz spółek z o.o. non profit z 6 do 15 (wzrost o 150%). Widać zatem wyraźną tendencję rozwoju innych form prawnych PS niż dominujące dotychczas w regionie spółdzielnie socjalne. W dalszym ciągu mało rozpowszechnioną formą prawną PS pozostaje stowarzyszenie.

Tabela 2. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w regionie

Forma prawna	Liczba PS
spółdzielnie socjalne	86
fundacje	18
spółki z o.o. non profit	15

¹² W Bazie Przedsiębiorstw Społecznych na stronie MRiPS widnieją 124 przedsiębiorstwa społeczne (<http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/>), jednak niektóre wpisy pojawiają się dwukrotnie albo (według informacji uzyskanych od OWES) uwzględniają podmioty zlikwidowane.

stowarzyszenia	1
----------------	---

Źródło: opracowanie własne.

Tradycyjnie najwięcej spółdzielni socjalnych istniało w subregionach chełmsko-zamojskim i puławskim. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy prawdopodobnie upatrywać we wcześniejszych projektach OWES, gdzie z dofinansowania na utworzenie i utrzymanie miejsca pracy mogły korzystać jedynie spółdzielnie socjalne. Większą liczbę PS działających w formie fundacji widać za to w subregionie białskim oraz lubelskim. Szczególnie w Lublinie wiele PS działa właśnie w formule fundacji. Prawdopodobnie ma to związek z tym, że fundacje działające często w dużych ośrodkach miejskich, takich jak Lublin, podjęły wysiłek ekonomizacji, zyskując status PS. We wszystkich subregionach można zaobserwować wyraźny trend tworzenia PS w formule spółek z o.o. non profit i należy się spodziewać, na podstawie doświadczeń z innych województw, że będzie on podtrzymywany w najbliższych latach w związku z nieco innym sposobem i strukturą zarządzania niż w przypadku spółdzielni socjalnych.

Tabela 3. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w subregionach

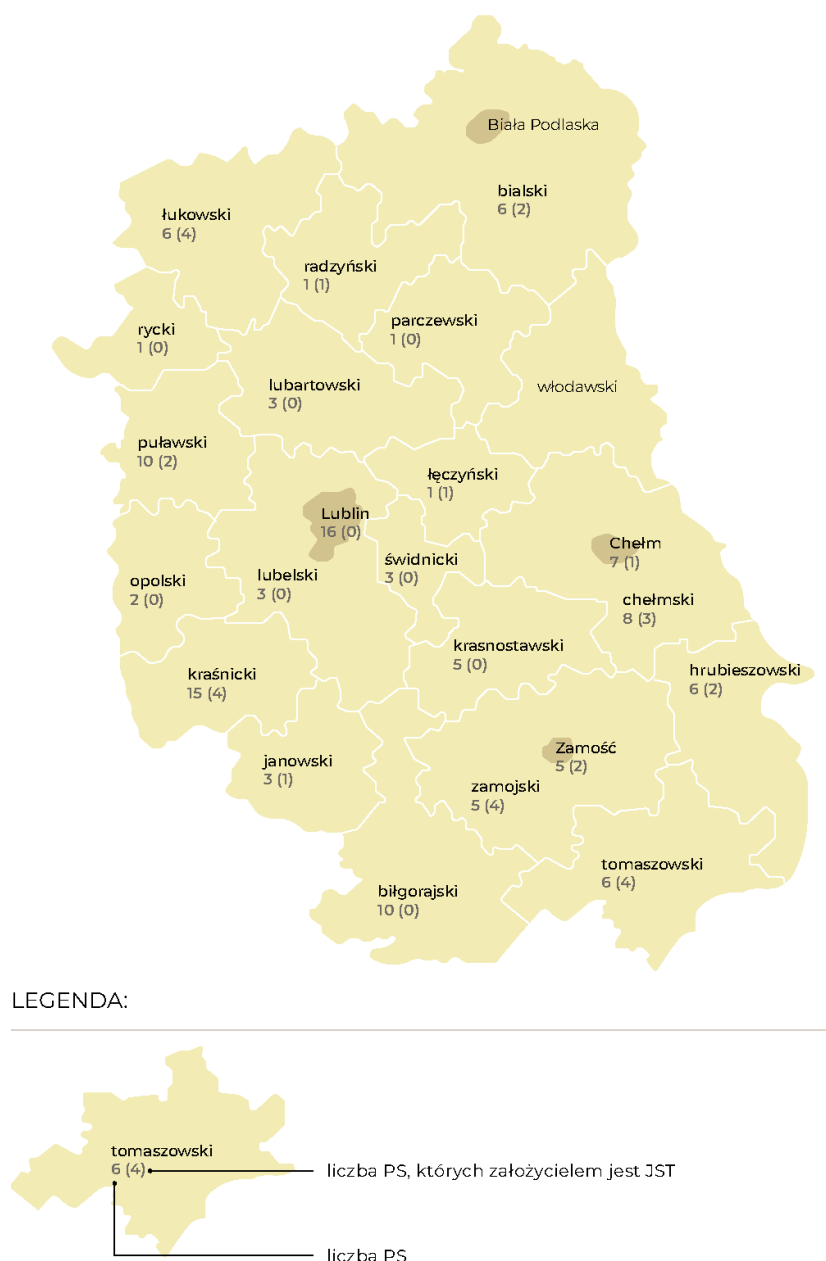
Forma prawna	białski	chełmsko-zamojski	lubelski	puławski
spółdzielnie socjalne	9	35	9	33
fundacje	4	1	12	1
spółki z o.o. non profit	3	3	2	7
stowarzyszenia	0	0	1	0

Źródło: opracowanie własne.

W regionie w dalszym ciągu występuje duże zróżnicowanie terytorialne pod względem liczby funkcjonujących PS. Mając świadomość, że chociaż dla wielu PS, szczególnie współtworzonych przez JST, naturalnym miejscem działalności pozostaje gmina, to jednak dla większej czytelności danych analizę rozkładu terytorialnego przeprowadzono w podziale na powiaty (mapa poniżej). Na tym poziomie widać duże dysproporcje pomiędzy powiatami. Są powiaty, w których w dalszym ciągu nie istnieje ani jedno PS, oraz takie, w których liczba PS przekracza 10. Należy jednak brać pod uwagę, że za wyniki poszczególnych powiatów często odpowiadają konkretne gminy, z inicjatywy których tworzone są nowe podmioty¹³.

¹³ Przykładem może być powiat biłgorajski, w którym na 10 PS 9 funkcjonuje w mieście Józefów.

Mapa 1. Przedsiębiorstwa społeczne w powiatach województwa lubelskiego

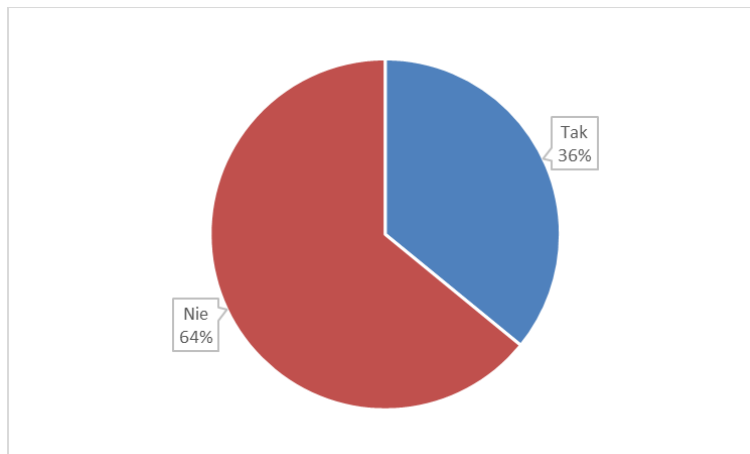

Źródło: opracowanie własne.

Spośród 121 PS funkcjonujących w województwie formalnym współzałożycielem nieco ponad 1/3 (36%) była jednostka samorządu terytorialnego, najczęściej gmina. W opinii wielu respondentów biorących udział w badaniu sytuacja, gdy JST pozostaje współzałożycielem PS jest korzystna, gdyż gwarantuje niejako dopływ zleceń dla PS. Gmina lub powiat, który współtworzy PS, czuje się za niego odpowiedzialny, przekazując mu do realizacji pewną liczbę zadań. Model takiego funkcjonowania PS należy uznać za korzystny, zwłaszcza w sytuacji partnerskiej współpracy i pomocy dla JST ze strony przedsiębiorstwa w realizacji jego ustawowych zadań, np. usług społecznych dla mieszkańców. Należy jednak pamiętać o co najmniej dwóch kluczowych ryzykach takiej sytuacji. Po pierwsze, może to prowadzić do sytuacji nadmiernego uzależnienia przedsiębiorstwa od zleceń z JST – PS nie dywersyfikuje wówczas swoich źródeł przychodów, opierając całą swoją działalność na gminie lub powiecie. Po drugie, jak pokazuje praktyka z innych regionów, w przypadku zmiany władz gminy PS,

które opierały całą swoją działalność na realizacji zleceń dla JST, mogą zostać ich pozbawione. Optymalnym rozwiązaniem w tym kontekście wydaje się taka współpraca PS i JST, która prowadzi do stopniowego i znacznego usamodzielnienia PS w zakresie pozyskiwania zleceń od różnego typu klientów innych niż JST.

Wykres 7. Przedsiębiorstwa społeczne współzakładane przez JST

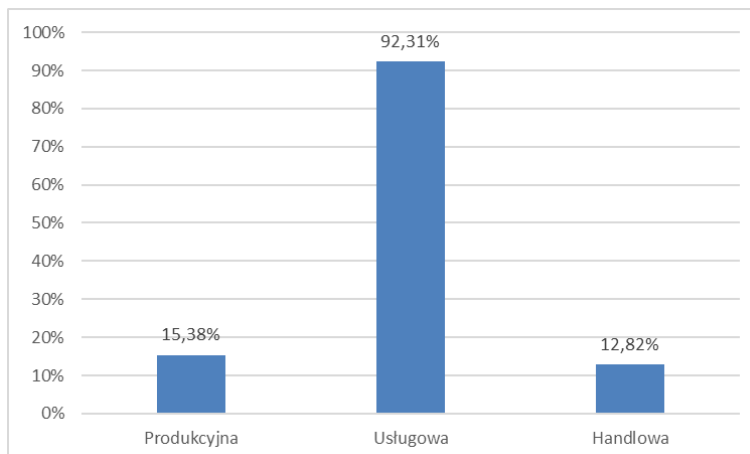

Źródło: opracowanie własne.

6.1.1 Działalność ekonomiczna

Dominującym rodzajem działalności prowadzonej przez PS w regionie pozostaje działalność usługowa (ponad 92% badanych PS). W o wiele mniejszym stopniu PS prowadzą działalność produkcyjną (ponad 15%) lub handlową (niepełna 13%).

Wykres 8. Rodzaj działalność prowadzonej przez PS¹⁴

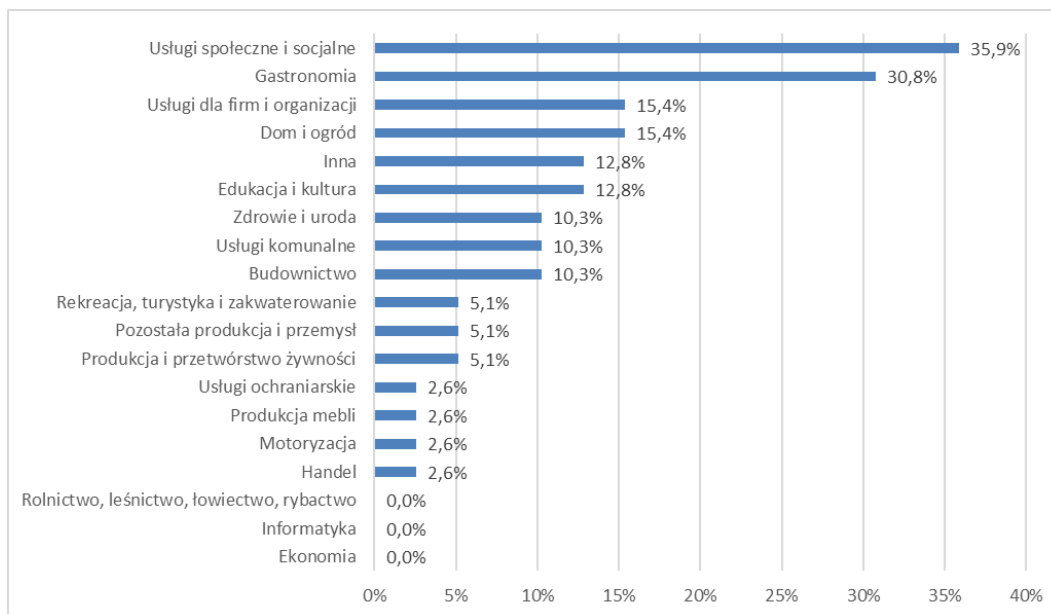

Źródło: opracowanie własne.

Wśród branż, w których działają lubelskie PS, zdecydowanie dominują dwie: usługi społeczne i socjalne (35,9%) oraz gastronomia (30,8%). Pierwsza branża wydaje się szczególnie istotna z punktu widzenia rozwoju usług społecznych i ich deinstytucjonalizacji oraz możliwości ich zlecania podmiotom ekonomii społecznej. Wydaje się, że spora część PS posiada pewne doświadczenie w realizacji tego typu usług. Branża gastronomiczna z kolei pozostaje jedną z tradycyjnych, jeśli chodzi o działalność przedsiębiorstw społecznych.

¹⁴ Przedstawione na wykresie procenty nie sumują się do 100%, ponieważ jedno przedsiębiorstwo może prowadzić więcej niż jeden rodzaj działalności.

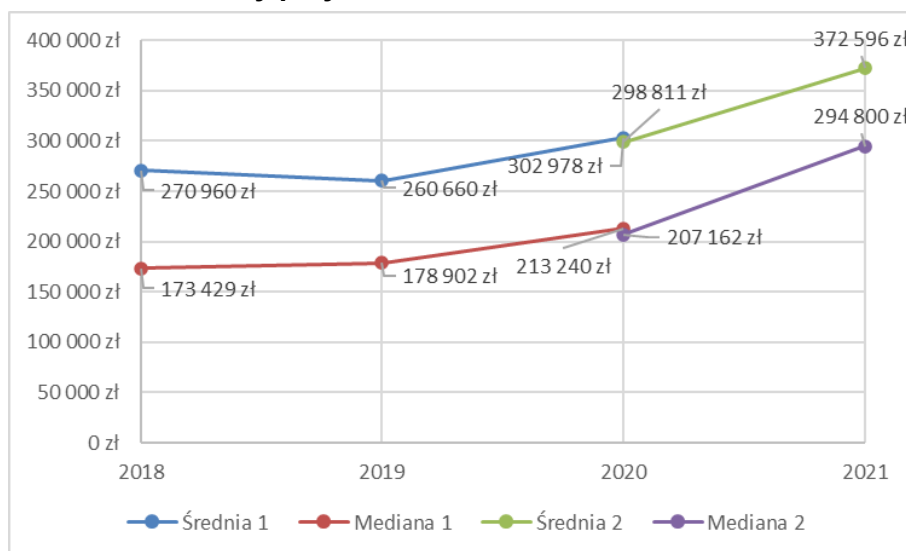
Wykres 9. Branże, w których działają przedsiębiorstwa społeczne

Źródło: opracowanie własne.

Analizując kondycję ekonomiczną lubelskich PS, jako jedno z kluczowych kryteriów wnioskowania uznano osiągnięty przez przedsiębiorstwa społeczne poziom przychodów. Przeprowadzone w bardzo podobny sposób badania z 2021 r. na potrzeby opracowania RPRES i aktualne z 2022 r. wskazują na pozytywny trend wzrostu przychodów PS w ciągu ostatnich czterech lat. Wzrost ten obrazuje poniższy wykres.

Wykres 10. Średnie i mediany przychodów PS w badaniu z roku 2021 i 2022¹⁵

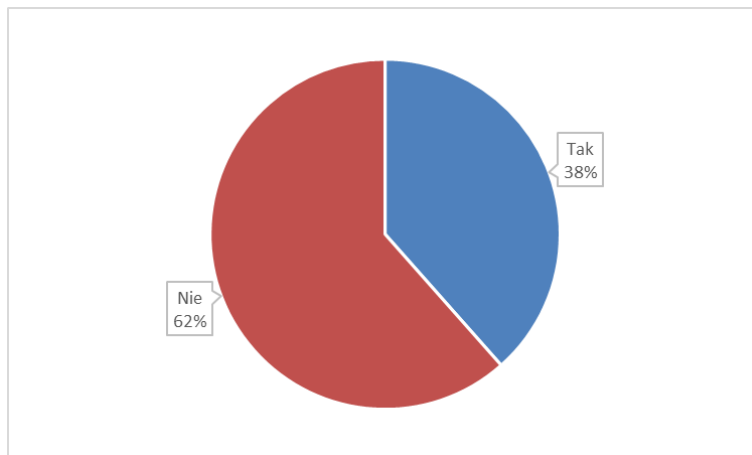
Źródło: opracowanie własne.

¹⁵ Aby lepiej ukazać trend wzrostu przychodów lubelskich PS, na wykresie zestawiono wyniki badania z roku 2021 (obejmującego lata 2018, 2019, 2020) oraz aktualnego badania z roku 2022 (obejmującego lata 2020 oraz 2021). Badanie z roku 2021 przeprowadzone zostało na próbie PS, przy współpracy OWES, które przychody PS relacjonowały na podstawie ich sprawozdań finansowych. Badanie z roku 2022 przeprowadzone zostało także na próbie PS, przy czym przedsiębiorstwa samodzielnie deklarowały wysokość swoich przychodów. Jak pokazują dane za rok 2020, różnice między średnimi i medianami z jednego i drugiego badania są stosunkowo niewielkie.

Chociaż wzrost średniej i mediany przychodów PS należy uznać za bardzo pozytywną tendencję wskazującą na systematyczną poprawę sytuacji ekonomicznej dużej grupy podmiotów, to jednak należy pamiętać, że jest wiele przedsiębiorstw społecznych, których poziom przychodów należy uznać za niezadowalający.

W dalszym ciągu tylko nieco powyżej 1/3 przedsiębiorstw społecznych (38%) korzysta ze zwrotnych instrumentów finansowych głównie w postaci niskooprocentowanych pożyczek. W badaniu z roku 2021 takie działania deklarowało 39% PS. Należy zatem uznać, że poziom wykorzystywania zwrotnych instrumentów finansowych pozostaje taki sam.

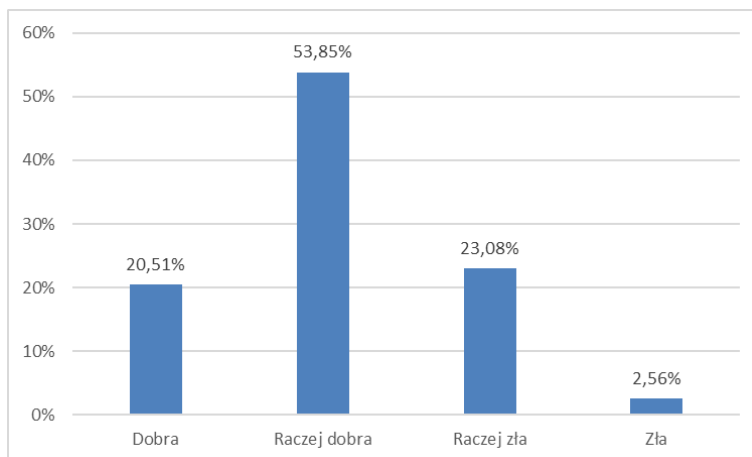
Wykres 11. Korzystanie przez PS ze zwrotnych instrumentów finansowych

Źródło: opracowanie własne.

Swoją sytuację finansową korzystniej niż to wynika z danych dotyczących przychodów oceniają same przedsiębiorstwa społeczne. Ponad 20% deklaruje, że sytuacja PS jest dobra, a prawie 54%, że raczej dobra. Z kolei blisko 1/4 PS swoją sytuację finansową ocenia jako raczej złą lub złą. Ta grupa PS wymaga szczególnej analizy i wsparcia ze strony OWES, aby odwrócić niebezpieczną tendencję spadku przychodów, a osoby w nich zatrudnione nie utraciły pracy.

Wykres 12. Ocena własnej sytuacji finansowej przez przedsiębiorstwa społeczne

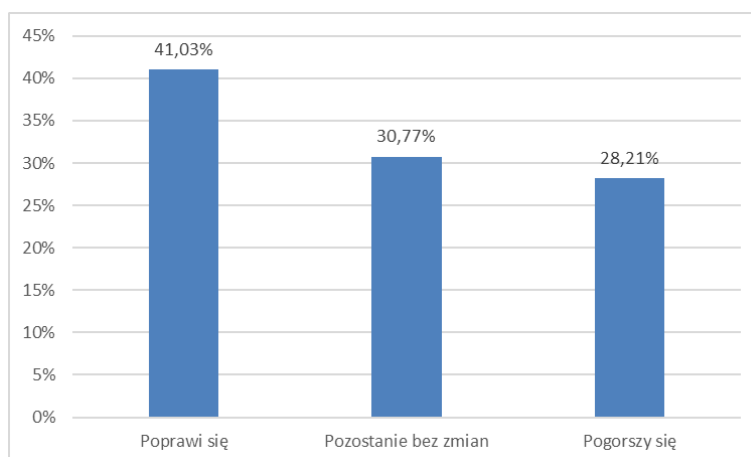

Źródło: opracowanie własne.

Analiza nastrojów i przewidywań dotyczących zmiany sytuacji ekonomicznej w PS wskazuje na częściowo negatywny kierunek zmian. Co prawda 41% PS przewiduje poprawę swojej sytuacji ekonomicznej, ale jednocześnie 28% spodziewa się jej pogorszenia. Z pewnością wiele tych ocen ma związek z aktualnym wzrostem cen nośników energii oraz wzrostem

inflacji, jednak tym bardziej kondycja ekonomiczna lubelskich PS powinna być jeszcze staranniej monitorowana, a pomoc dostosowana do zmieniających się warunków rynkowych.

Wykres 13. Przewidywana zmiana sytuacji finansowej przez przedsiębiorstwa społeczne

Źródło: opracowanie własne.

6.1.2 Realizacja celów społecznych

Jednym z najważniejszych celów społecznych realizowanych przez przedsiębiorstwa społeczne jest ich funkcja zatrudnieniowa, w szczególności w odniesieniu do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Na podstawie wyników uzyskanych w próbie badawczej średnia liczba zatrudnionych w jednym przedsiębiorstwie społecznym wynosi ok. 8,5 osoby (w roku 2021 było to 7,5 osoby). Oznacza to, że przy 121 PS w regionie łączny wymiar zatrudnienia w sektorze lubelskich PS można oszacować na poziomie 1035 osób (627 osób w 2021 r.). Średni wymiar zatrudniania na podstawie umowy o pracę lub spółdzielczej umowy o pracę w próbie badawczej wyniósł 0,78 etatu (0,81 w 2021 r.), co w dalszym ciągu należy uznawać za wynik dobry.

Tabela 4. Wybrane wskaźniki zatrudnienia w PS w regionie

Średnia liczba zatrudnionych w jednym PS na umowę o pracę lub spółdzielczą umowę o pracę	Szacowana liczba zatrudnionych we wszystkich PS w regionie	Średni wymiar zatrudnienia (etatu) pracownika PS	Średnia liczba współpracujących z PS na podstawie umów cywilno-prawnych
8,55 ¹⁶	1035 ¹⁷	0,78	5 ¹⁸

Źródło: opracowanie własne.

W lubelskich PS największą grupę zatrudnionych stanowią trzydziestolatkowie (34%), a w dalszej kolejności osoby w wieku 50–59 lat (23,6%) oraz 40–49 lat (22,5%). Najmniej zatrudnionych jest osób powyżej 60. roku życia (5,8%) oraz osób do 29 lat (13,8%).

¹⁶ Obliczona na podstawie danych uzyskanych od 76 PS.

¹⁷ Oszacowana na podstawie średniej liczby zatrudnionych w jednym PS i liczby wszystkich PS.

¹⁸ Między PS istnieją duże różnice w zakresie liczby osób współpracujących wynikające ze specyfiki prowadzonej działalności. W przypadku niektórych PS liczba osób współpracujących na podstawie umów cywilno-prawnych dochodzi nawet do 200.

Tabela 5. Wiek zatrudnionych w PS

Przedział wiekowy	Odsetek zatrudnionych
do 29 lat	13,79%
30–39 lat	34,22%
40–49 lat	22,55%
50–59 lat	23,61%
powyżej 60 lat	5,84%

Źródło: opracowanie własne.

Wśród pracowników PS jest zdecydowanie więcej kobiet niż mężczyzn. Na trzy zatrudnione w PS kobiety przypada tylko jeden mężczyzna.

Tabela 6. Kobiety i mężczyźni w PS

Płeć	Odsetek zatrudnionych
Kobiety	75,43%
Mężczyźni	24,57%

Źródło: opracowanie własne.

Analiza poziomu wykształcenia wskazuje, że najwięcej wśród pracowników PS jest osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub branżowym (45%), a w dalszej kolejności średnim (35,5%). Stosunkowo mało jest osób z wykształceniem wyższym (10,5%), a najmniej z gimnazjalnym i podstawowym (niepełna 9%).

Tabela 7. Poziom wykształcenia pracowników PS

Poziom wykształcenia	Odsetek zatrudnionych
Podstawowe (osoby, które ukończyły szkołę podstawową)	6,04%
Gimnazjalne (osoby, które ukończyły gimnazjum)	2,72%
Zasadnicze zawodowe (osoby, które ukończyły zasadniczą szkołę zawodową)	22,96%
Zasadnicze branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę I stopnia)	22,05%
Średnie branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę II stopnia)	2,72%
Średnie (osoby, które ukończyły szkołę średnią)	32,93%
Wyższe	10,57%

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość pracowników mieszka na wsi (60%) lub w miastach do 10 tys. mieszkańców (16,5%). W miastach powyżej 50 tys. mieszkańców mieszka zaledwie nieco ponad 8% pracowników PS. Oznacza to, że przedsiębiorczość społecznej jest w pierwszej kolejności alternatywą dla osób zamieszkujących tereny wiejskie, gdzie liczba pracodawców jest na ogół mniejsza, a dostęp do zatrudnienia utrudniony.

Tabela 8. Miejsce zamieszkania pracowników PS

Miejsce zamieszkania	Odsetek zatrudnionych
Wieś	60,12%
Miasto do 10 tys. mieszkańców	16,42%
Miasta od 10 tys. do 30 tys. mieszkańców	3,23%
Miasta od 30 do 50 tys. mieszkańców	12,02%
Miasto od 50 do 100 tys. mieszkańców	4,99%
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	3,23%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki uzyskane w próbie badawczej wskazują, że niespełna 27% procent pracowników PS to osoby z różnego typu niepełnosprawnościami. Oznacza to, że we wszystkich przedsiębiorstwach społecznych w województwie lubelskim zatrudnionych jest blisko 280 takich osób. Zdecydowaną większość pracowników w tej grupie stanowią osoby z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym (75,5%). Osób z niepełnosprawnością w stopniu lekkim jest niespełna 14%, a w znacznym nieco ponad 10%.

Tabela 9. Osoby z niepełnosprawnościami wśród pracowników PS

Niepełnosprawność	Odsetek zatrudnionych
W stopniu znacznym	10,34%
W stopniu umiarkowanym	75,86%
W stopniu lekkim	13,79%

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę różne rodzaje niepełnosprawności, największą grupę zatrudnionych w przedsiębiorstwach społecznych stanowią osoby doświadczające chorób psychicznych (ponad 42%), co oznacza, że przedsiębiorczość społeczna jest ważnym narzędziem aktywizacji dla tej grupy mieszkańców. Niespełna 21% stanowią osoby z chorobą narządu wzroku, a 13,5% niepełnosprawni ruchowo. Tylko nieco ponad 1% pracowników PS to osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Z kolei prawie 22% stanowią pracownicy z innego typu niepełnosprawnościami.

Tabela 10. Rodzaje niepełnosprawności pracowników PS

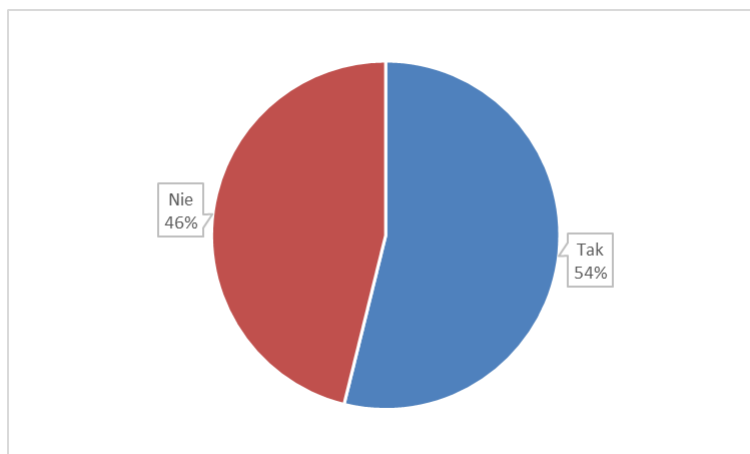
Rodzaj niepełnosprawności	Odsetek zatrudnionych
Niepełnosprawność intelektualna	1,04%
Choroby psychiczne	42,71%

Choroby narządu wzroku	20,83%
Upośledzenie narządu ruchu (niepełnosprawność ruchowa)	13,54%
Inne	21,88%

Źródło: opracowanie własne.

Realizację działań reintegracyjnych dla swoich pracowników deklaruje nieco ponad połowa podmiotów (54%), co należy uznać za wynik niezadowalający, zwłaszcza że jest to obowiązek przedsiębiorstwa społecznego. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w fakcie, iż w jednym z subregionów brak jest w OWES specjalisty ds. reintegracji społeczno-zawodowej, a w drugim jest on zatrudniony jedynie na 1/4 etatu. Nie zmienia to jednak faktu, że działalność reintegracyjna wielu lubelskich PS jest zbyt mała.

Wykres 14. Realizacja działań reintegracji społeczno-zawodowej w PS

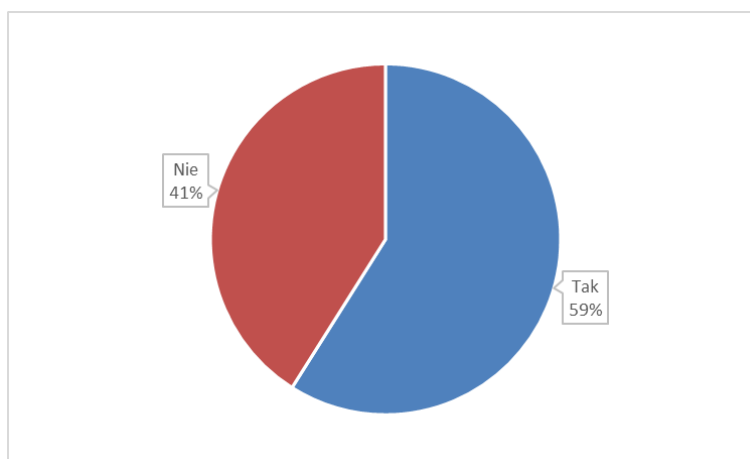

Źródło: opracowanie własne.

6.1.3 Możliwości realizacji usług społecznych

W związku z planowanym rozwojem i deinstytucjonalizacją usług społecznych, której jednym z filarów powinno być zlecenie ich realizacji PES, przeanalizowano potencjał PS w tym zakresie. Większość, bo prawie 60% PS deklaruje, że w latach 2020–2021 realizowała jakiś rodzaj usług społecznych. Z kolei 41% nie miało doświadczeń w tym zakresie.

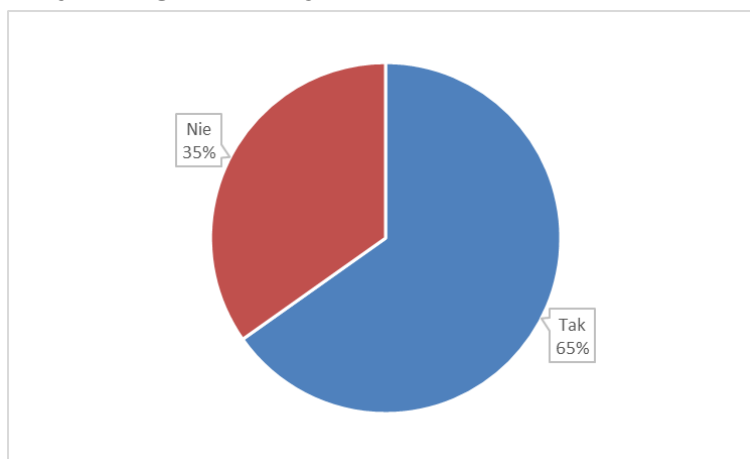
Wykres 15. Doświadczenia PS w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021

Źródło: opracowanie własne.

Wśród realizujących usługi społeczne PS 65% robiło to na zlecenie JST. Najczęstszą formą pozyskiwania zleceń od JST były przetargi (56%), rzadziej konkursy w trybie Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (23%) lub inne tryby obejmujące projekty partnerskie lub zapytania ofertowe (21%). Z kolei 35% PS usługi społeczne realizowało w inny sposób – samodzielnie, w ramach projektów finansowanych ze środków UE lub na zlecenie instytucji prywatnych.

Wykres 16. Realizacja usług społecznych przez PS na zlecenie JST

Źródło: opracowanie własne.

6.2 Podmioty reintegracyjne

Do kategorii podmiotów reintegracyjnych tradycyjnie zaliczane są:

- podmioty realizujące zadania w zakresie rehabilitacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami
 - warsztaty terapii zajęciowej (WTZ);
 - zakład aktywności zawodowej (ZAZ);
- podmioty realizujące zadania w zakresie reintegracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym
 - kluby integracji społecznej (KIS);
 - centra integracji społecznej (CIS).

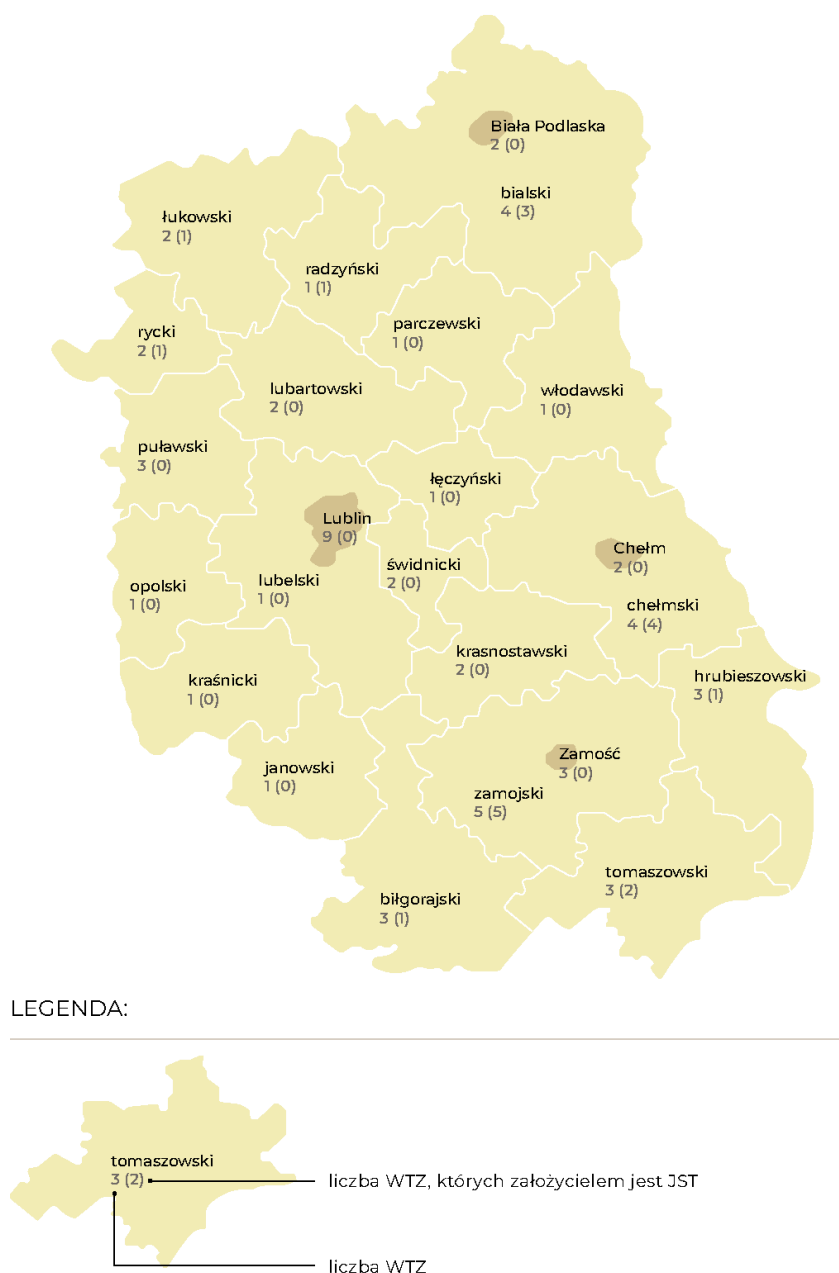
Analizę kondycji podmiotów reintegracyjnych przeprowadzono podobnie jak przedsiębiorstw społecznych, oceniając:

- sytuację ekonomiczną – uwzględniając odmienny model finansowania działalności w stosunku do PS;
- realizację celów społecznych – uwzględniając realizację ustawowych celów przez każdy typ podmiotów;
- potencjał do realizacji usług społecznych.

Warsztaty Terapii Zajęciowej

W województwie lubelskim na dzień 30 listopada 2022 r. funkcjonowało 59 warsztatów terapii zajęciowej – tyle samo co w kwietniu 2021 r. Wartość tę w porównaniu z innymi regionami należy uznać za wysoką. Najwięcej WTZ działało w Lublinie (9). Większą liczbę WTZ (od 3 do 5) widać także w powiatach południowo-wschodniej części województwa oraz w powiecie bialskim i puławskim. Można więc postawić tezę, że osoby z niepełnosprawnościami, kwalifikujące się do wsparcia WTZ, mają w tych powiatach dwukrotnie lepszy dostęp do oferty tych podmiotów niż w innych częściach województwa. W pozostałych powiatach liczba ta wynosi 1 lub 2. Dla 32% WTZ (19) organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego lub jej jednostka organizacyjna np. OPS.

Mapa 2. Warsztaty terapii zajęciowej w powiatach województwa lubelskiego

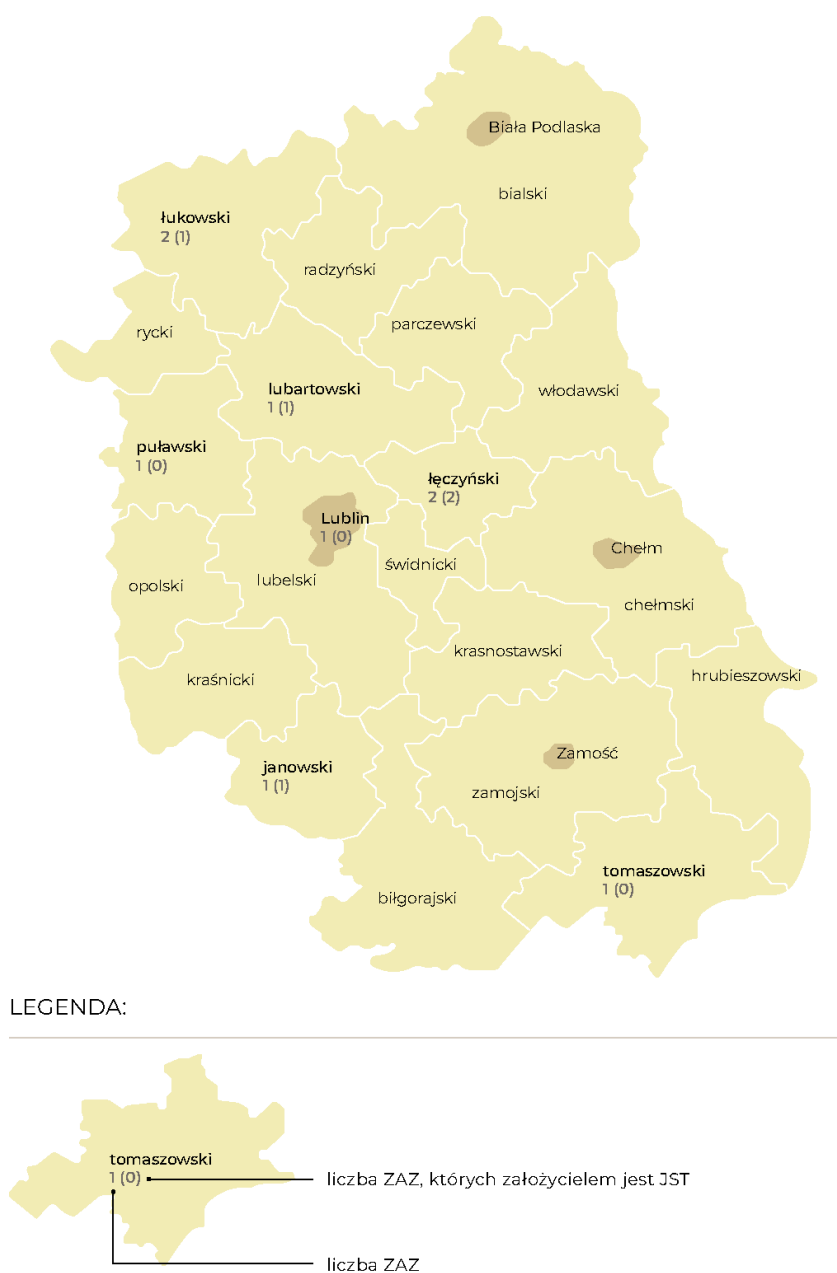

Źródło: opracowanie własne.

Zakłady Aktywności Zawodowej

Na koniec listopada 2022 r. w województwie lubelskim funkcjonowało 9 zakładów aktywności zawodowej. W stosunku do kwietnia 2021 r., gdy w województwie było tylko 8 ZAZ, przybył jeden podmiot (w Jaszczowie, w powiecie łęczyńskim), co należy uznać za korzystne z punktu widzenia potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Rozkład ZAZ na terenie województwa nie jest równomierny. Po dwa tego typu podmioty funkcjonują w powiecie łukowskim oraz łęczyńskim, a po jednym w powiatach: puławskim, lubartowskim, janowskim, tomaszowskim oraz w Lublinie. W pozostałych powiatach brak jest ZAZ. Ponad połowa ZAZ (55,5%) była prowadzona przez jednostki samorządu terytorialnego.

Mapa 3. Zakłady aktywności zawodowej w powiatach województwa lubelskiego

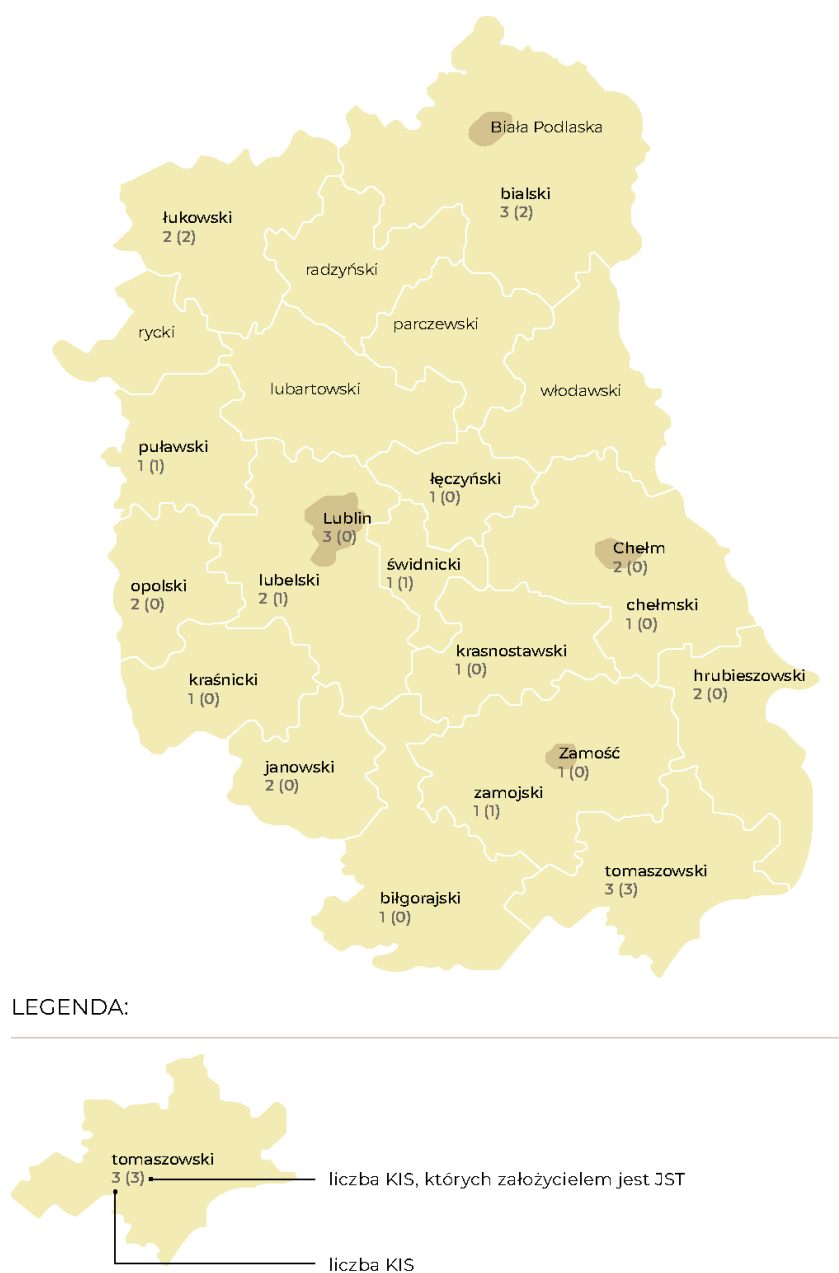

Źródło: opracowanie własne.

Kluby Integracji Społecznej

Na koniec listopada 2022 r. województwie zarejestrowanych było 31 klubów integracji społecznej (tyle samo co w kwietniu 2021 r.). Najwięcej tego typu podmiotów funkcjonowało w południowej i środkowej części województwa oraz w powiecie białym i łukowskim. W pięciu powiatach oraz Białej Podlaskiej nie było ani jednego KIS. Dla 11 klubów (35,5%) podmiotem prowadzącym była JST lub jej jednostka organizacyjna. Pozostałe KIS były prowadzone przez organizacje pozarządowe. W przypadku wielu KIS ich aktywność jest ściśle powiązana z dostępnością środków w ramach konkursów na ich prowadzenie. Oznacza to, że mają one w dużej mierze charakter projektowy i trudno jest zapewnić ciągłość ich funkcjonowania.

Mapa 4. Kluby integracji społecznej w powiatach województwa lubelskiego

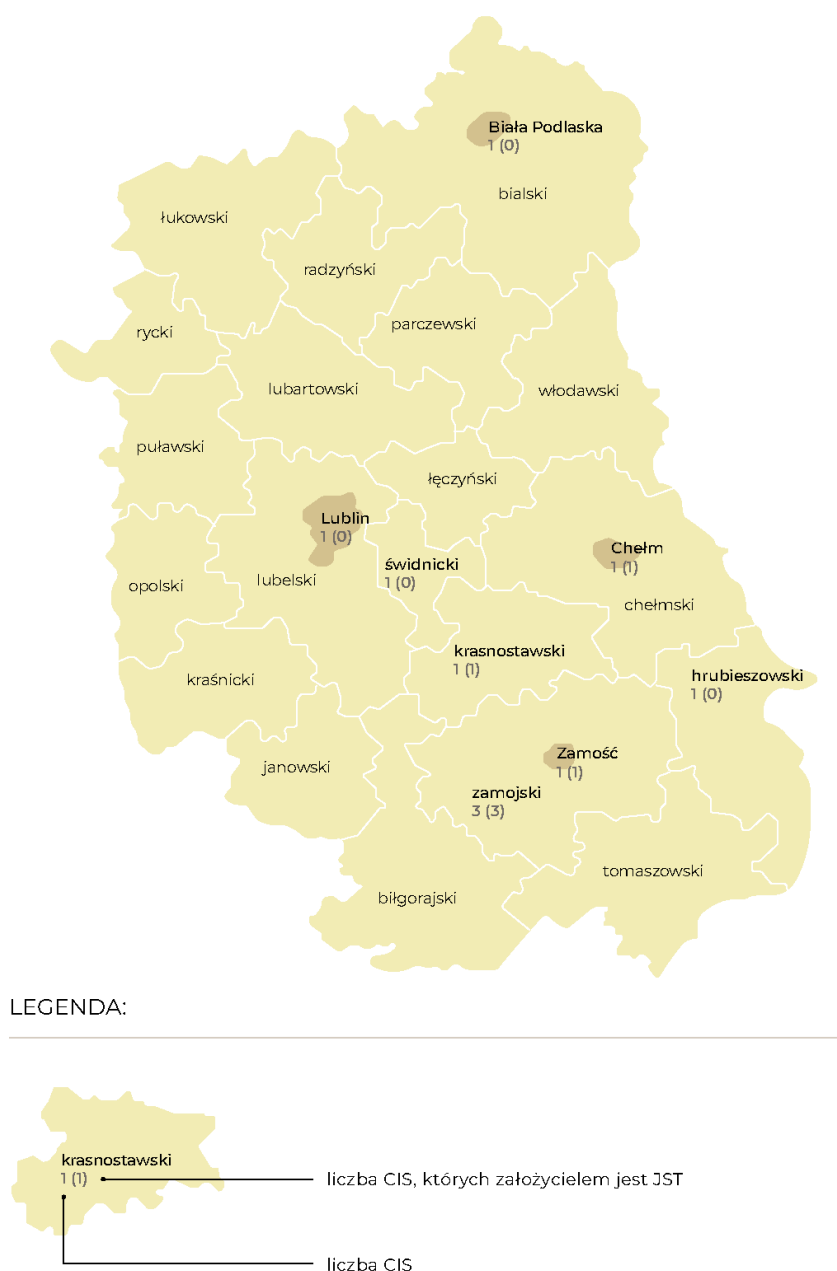

Źródło: opracowanie własne.

Centra Integracji Społecznej

W regionie na koniec listopada 2022 r. funkcjonowało 10 centrów integracji społecznej (tyle samo co w kwietniu 2021 r.). Zdecydowana większość CIS zlokalizowana była w południowej i środkowej części regionu oraz w Białej Podlaskiej. Liderem w funkcjonowaniu CIS jest powiat zamojski, w którym działają aż 3 centra. W bardzo wielu powiatach nie ma ani jednego centrum, co należy ocenić negatywnie. Z jednej strony osoby zagrożone wykluczeniem społecznym i zawodowym pozbawione są możliwości reintegracji społeczno-zawodowej, z drugiej CIS jawią się jako miejsca przygotowania potencjalnych pracowników i założycieli przedsiębiorstw społecznych. 6 spośród 10 CIS zostało utworzonych przez JST, pozostałe 4 zostały założone przez organizacje pozarządowe.

Mapa 5. Centra integracji społecznej w powiatach województwa lubelskiego

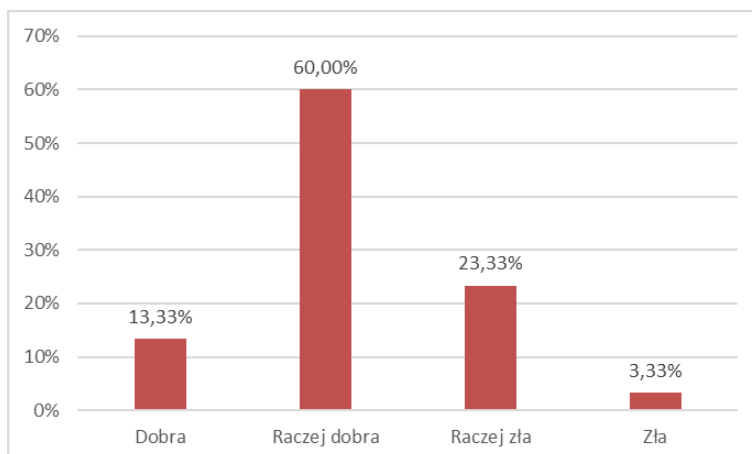

Źródło: opracowanie własne.

6.2.1 Działalność ekonomiczna

Ze względu na bardzo różne źródła oraz model finansowania działalności podmiotów reintegracyjnych ocenę ich sytuacji finansowej przeprowadzono nie na podstawie analizy przychodów, ale pytając o opinie przedstawicieli tych podmiotów. Ponad 73% przedstawicieli podmiotów reintegracyjnych ocenia ich sytuację jako dobrą lub raczej dobrą. W ocenie prawie 27% badanych jest ona z kolei raczej zła lub zła. Zdecydowanie lepiej sytuację finansową oceniali przedstawiciele WTZ oraz ZAZ, których działalność jest w dużej mierze finansowana ze środków PFRON, niż przedstawiciele KIS oraz CIS.

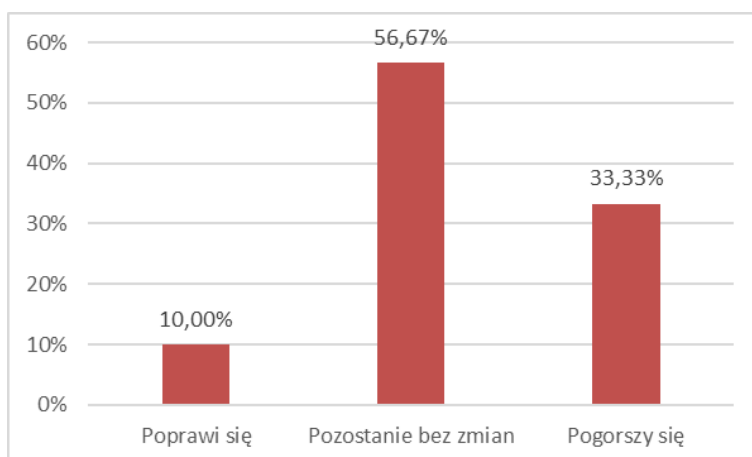
Wykres 17. Ocena własnej sytuacji finansowej przez podmioty reintegracyjne

Źródło: opracowanie własne.

Jedna trzecia przedstawicieli podmiotów reintegracyjnych spodziewa się pogorszenia sytuacji finansowej ich podmiotów, a tylko 10% ma nadzieję na jej poprawę. Niemal 57% uważa, że sytuacja finansowa ich podmiotu w najbliższej perspektywie pozostanie bez zmian. Przedstawiciele podmiotów reintegracyjnych wydają się bardziej pesymistycznie nastawieni do przyszłości niż przedstawiciele przedsiębiorstw społecznych.

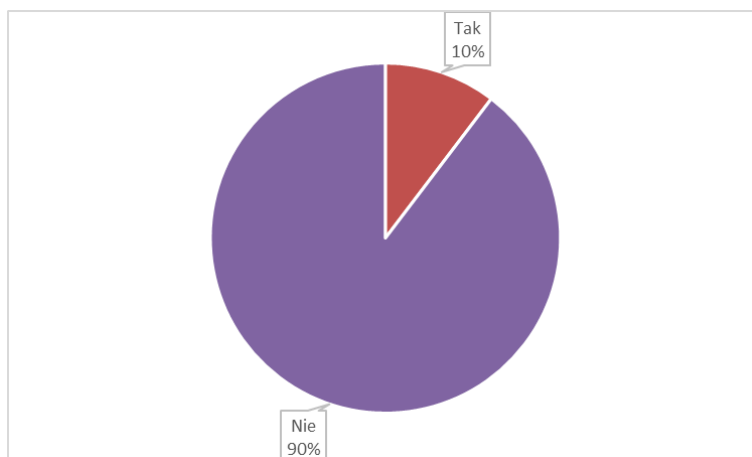
Wykres 18. Przewidywana zmiana sytuacji finansowej przez podmioty reintegracyjne

Źródło: opracowanie własne.

Tylko 1 na 10 podmiotów reintegracyjnych korzystał ze zwrotnych instrumentów finansowych. Wydaje się, że ta forma pomocy pozostaje wśród tej kategorii PES rozpowszechniona w bardzo niewielkim stopniu.

Wykres 19. Korzystanie przez podmioty reintegracyjne ze zwrotnych instrumentów finansowych

Źródło: opracowanie własne.

6.2.2 Realizacja celów społecznych

Realizacja celów społecznych przez podmioty reintegracyjne oznacza w pierwszej kolejności realizację zadań, dla których zostały one powołane. W przypadku poszczególnych rodzajów podmiotów reintegracyjnych cele te oznaczają:

- WTZ – aktywne wspomaganie procesu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych oraz stwarzanie osobom niepełnosprawnym niezdolnym do podjęcia pracy możliwości rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia.
- ZAZ – aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych posiadających orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności lub o stopniu umiarkowanym, jeśli dodatkowo stwierdzono u tych osób autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną.
- KIS – udzielanie pomocy osobom indywidualnym oraz ich rodzinom w odbudowywaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w powrocie do pełnienia ról społecznych oraz w podniesieniu kwalifikacji zawodowych jako wartości na rynku pracy.
- CIS – reintegrację społeczno-zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub wykluczonych społecznie, niebędących w stanie funkcjonować na otwartym rynku pracy.

Spośród czterech typów podmiotów reintegracyjnych najwięcej było uczestników warsztatów terapii zajęciowej (2189). Jest to o tyle zrozumiałe, że WTZ jest najwięcej w regionie oraz posiadają one względnie stabilne źródło finansowania w postaci dotacji z PFRON. Drugą pod względem wielkości grupę stanowili niepełnosprawni pracownicy ZAZ (451). W centrach integracji społecznej uczestniczyło 366 osób, a klubach integracji społecznej jedynie 183 osoby.

Tabela 11. Wybrane wskaźniki uczestnictwa/zatrudnienia w podmiotach reintegracyjnych w regionie¹⁹

Rodzaj podmiotu	Liczba uczestników/zatrudnionych
Warsztaty terapii zajęciowej	2189
Zakłady aktywności zawodowej	451
Kluby integracji społecznej	183
Centra integracji społecznej	366
RAZEM	3189

Źródło: opracowanie własne.

W lubelskich podmiotach reintegracyjnych największą grupę stanowiły osoby w wieku 30–39 lat (30,6%). Niewiele mniej było czterdziestolatków (29,5%). Osoby w przedziale wiekowym 50–59 lat stanowiły 18,8% uczestników, a osoby po sześćdziesiątce –15,5%. Najmniejszą grupę uczestników/zatrudnionych stanowiły osoby młode do 29. roku życia.

Tabela 12. Wiek uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych

Przedział wiekowy	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Do 29 lat	5,55%
30–39 lat	30,64%
40–49 lat	29,48%
50–59 lat	18,84%
Powyżej 60 lat	15,49%

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli chodzi o płeć uczestników/zatrudnionych, inaczej niż miało to miejsce w PS, kobiet i mężczyzn było niemal po równo.

Tabela 13. Kobiety i mężczyźni w podmiotach reintegracyjnych

Płeć	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Kobiety	51,22%
Mężczyźni	48,78%

Źródło: opracowanie własne.

Analiza poziomu wykształcenia wskazuje, że największą grupę wśród uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych stanowiły osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub branżowym (38,1%), a w dalszej kolejności gimnazjalnym i podstawowym (36,1%). Odpowiednio mniej było osób z wykształceniem średnim (23,3%), a najmniej z wyższym (2,5%).

¹⁹ Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za rok 2021 (<https://rops.lubelskie.pl/pomoc-spoeczna/ocena-zasobow-pomocy-spoecznej/>) (dostęp 30.11.2022).

Tabela 14. Poziom wykształcenia uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych

Poziom wykształcenia	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Podstawowe (osoby, które ukończyły szkołę podstawową)	3,22%
Gimnazjalne (osoby, które ukończyły gimnazjum)	32,95%
Zasadnicze zawodowe (osoby, które ukończyły zasadniczą szkołę zawodową)	11,58%
Zasadnicze branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę I stopnia)	26,51%
Średnie branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę II stopnia)	7,21%
Średnie (osoby, które ukończyły szkołę średnią)	16,09%
Wyższe	2,45%

Źródło: opracowanie własne.

O ile w przypadku PS najwięcej pracowników mieszkało na wsi, o tyle największą grupę uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych stanowili mieszkańcy miast powyżej 50 tys. mieszkańców (62,6%). Mieszkańcy reprezentujący pozostałe kategorie miejsc zamieszkania stanowili od 7,6% do 11,7%. Oznacza to, że mieszkańcy większych ośrodków miejskich mają lepsze możliwości skorzystania z oferty podmiotów reintegracyjnych niż mieszkańcy wsi i małych miast.

Tabela 15. Miejsce zamieszkania uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych

Miejsce zamieszkania	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Wieś	11,69%
Miasto do 10 tys. mieszkańców	7,61%
Miasta od 10 tys. do 30 tys. mieszkańców	8,16%
Miasta od 30 do 50 tys. mieszkańców	9,92%
Miasto od 50 do 100 tys. mieszkańców	43,88%
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	18,74%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki uzyskane w próbie badawczej wskazują, że wśród uczestników/zatrudnionych z niepełnosprawnościami w podmiotach reintegracyjnych blisko połowę stanowiły osoby z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym (49,3%). Niewiele mniej było osób z niepełnosprawnością w stopniu lekkim (48,4%). Najmniej zaś osób z niepełnosprawnością w stopniu znacznym (2,3%).

Tabela 16. Osoby z niepełnosprawnościami wśród uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych

Niepełnosprawność	Odsetek uczestników/zatrudnionych
W stopniu znacznym	2,31%
W stopniu umiarkowanym	49,32%
W stopniu lekkim	48,37%

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowanie najwięcej uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych choruje na choroby psychiczne (35,7%) oraz choroby narządu wzroku (35%). 10% doświadcza niepełnosprawności ruchowej, a tylko 3,7% niepełnosprawności intelektualnej. 15,5% stanowią osoby doświadczające niepełnosprawności z innych powodów.

Tabela 17. Rodzaje niepełnosprawności uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych

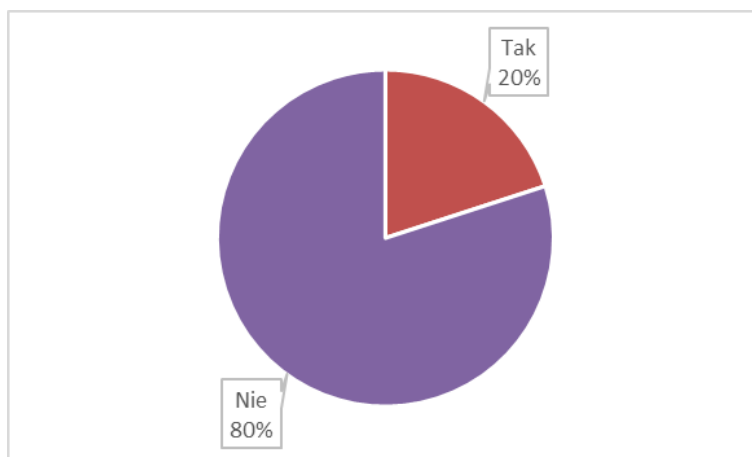
Rodzaj niepełnosprawności	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Niepełnosprawność intelektualna	3,71%
Choroby psychiczne	35,71%
Choroby narządu wzroku	35,03%
Upośledzenie narządu ruchu (niepełnosprawność ruchowa)	10,03%
Inne	15,52%

Źródło: opracowanie własne.

6.2.3 Możliwości realizacji usług społecznych

Podmioty reintegracyjne już w ramach swoich ustawowych zadań realizują ważne usługi społeczne rehabilitacji i reintegracji społeczno-zawodowej. W kontekście rozwoju usług społecznych ważna jest jednak ocena na ile podmioty te są w stanie włączyć się w realizację usług społecznych nie tylko w odniesieniu do uczestników i zatrudnionych w nich osób, lecz także w na rzecz mieszkańców gmin i powiatów regionu. Spośród badanych podmiotów reintegracyjnych 20% deklarowało, że w latach 2020–2021 realizowało usługi społeczne. Jednocześnie aż 80% nie miało takiego doświadczenia.

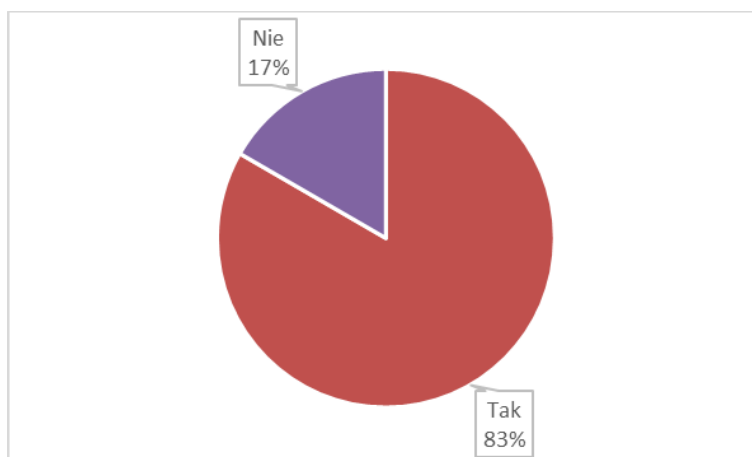
Wykres 20. Doświadczenia podmiotów reintegracyjnych w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021

Źródło: opracowanie własne.

Spośród realizujących usługi społeczne zdecydowana większość (83%) robiła to na zlecenie jednostek samorządu terytorialnego. Sposobem ich pozyskiwania były zarówno przetargi realizowane na podstawie przepisów Ustawy Prawo zamówień publicznych, jak i konkursy na mocy Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie²⁰.

Wykres 21. Realizacja usług społecznych przez podmioty reintegracyjne na zlecenie JST

Źródło: opracowanie własne.

Podmioty reintegracyjne realizowały trzy główne rodzaje usług społecznych:

- gastronomiczne;
- opiekuńcze;
- integracyjno-szkoleniowo-doradcze.

Aby lepiej przygotować się do realizacji usług społecznych, podmioty reintegracyjne potrzebują wsparcia w zakresie:

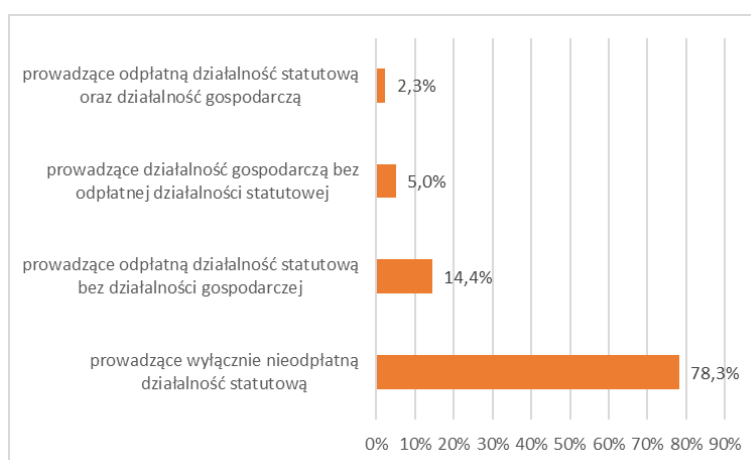
- szkolenia personelu;
- wsparcia finansowego;
- pomocy w zakupie sprzętu opiekuńczego i rehabilitacyjnego.

²⁰ Dokładniejsze określenie jaki odsetek zleceń trafiał do podmiotów reintegracyjnych w drodze przetargów lub konkursów nie było możliwe ze względu na ograniczoną wielkość próby badawczej.

6.3 Organizacje pozarządowe

Organizacje pozarządowe, które z definicji stanowią jedną z najliczniejszych grup PES, należą jednocześnie do kategorii organizacji pożytku publicznego. Ocena ich kondycji nastręcza wielu trudności, z których podstawowa polega na oszacowaniu ich precyzyjnej liczby. Z danych GUS wynika, że w 2020 r. w województwie lubelskim aktywnych było ok. 6,1 tys. podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego²¹. Spośród nich najwięcej, bo 78,3%, wykazywało najniższy stopień ekonomizacji, prowadząc jedynie nieodpłatną działalność statutową. Odpłatną działalność statutową prowadziło 14,4%. Z kolei działalność gospodarczą prowadziło 7% organizacji, z tym, że w grupie tej 2,3% podmiotów prowadziło w tym samym czasie odpłatną działalność statutową.

Wykres 22. Rodzaje działalności organizacji pozarządowych w województwie lubelskim

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawione poniżej wyniki badania dotyczą w większości organizacji pozarządowych prowadzących działalność gospodarczą, a w mniejszym stopniu odpłatną działalność statutową. Wynika to z faktu, iż jedynym dostępnym rejestrem organizacji prowadzących działalność gospodarczą jest rejestr przedsiębiorców w Krajowym Rejestrze Sądowym²². Brak jest natomiast oddzielnego rejestru organizacji prowadzących odpłatną działalność pożytku publicznego. Z tego powodu kontakt do organizacji pozarządowych prowadzących działalność gospodarczą były łatwiejszy niż kontakt do organizacji prowadzących odpłatną działalność statutową.

6.3.1 Działalność ekonomiczna

Ocena kondycji ekonomicznej organizacji pozarządowych na podstawie poziomu uzyskiwanych przychodów ujawnia bardzo duże różnice między poszczególnymi latami. Z jednej strony tak duże dysproporcje mogą wynikać z ograniczonej wielkości próby badawczej, z drugiej z dostępności środków na realizację projektów przez NGO. Duże zróżnicowanie średnich i median wskazuje ponadto na bardzo duże różnice między organizacjami w zakresie uzyskiwanych przychodów – w próbie badawczej były organizacje deklaruujące przychody na poziomie 10 tys. złotych oraz na poziomie 20 mln zł rocznie. Uwagę zwraca natomiast fakt, iż ok. 40% przychodów tych organizacji pochodziło z działalności gospodarczej lub odpłatnej działalności pożytku publicznego.

²¹ Bank Danych Lokalnych GUS (<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>) (dostęp 30.11.2022)

²² <https://ekrs.ms.gov.pl/web/wyszukiwarka-krs/strona-glowna/> (dostęp: 30.11.2022)

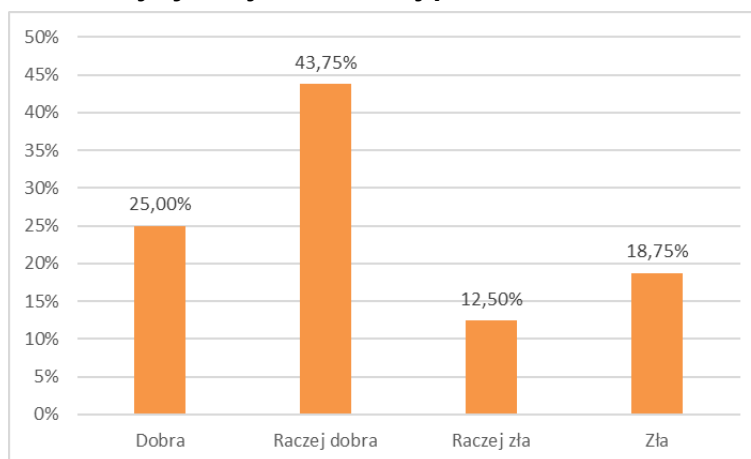
Tabela 18. Wybrane wskaźniki oceny sytuacji finansowej NGO

Kluczowe wskaźniki oceny	2020	2021
Średnia wysokość przychodów (łącznie działalność statutowa i gospodarcza lub odpłatna działalność pożytku publicznego)	958 571 zł	681 400 zł
Mediana wysokości przychodów (łącznie działalność statutowa i gospodarcza lub odpłatna działalność pożytku publicznego)	100 000 zł	272 297 zł
W tym odsetek przychodów z działalności gospodarczej lub odpłatnej działalności pożytku publicznego	38,70%	42,10%

Źródło: opracowanie własne.

Ocena sytuacji finansowej przez przedstawicieli NGO jest umiarkowanie korzystna. Ponad 2/3 badanych (68,7%) ocenia swoją sytuację ekonomiczną jako dobrą lub raczej dobrą. Jednocześnie 1/3 (31,2%) uważa, że jest w raczej złej lub złej kondycji finansowej.

Wykres 23. Ocena własnej sytuacji finansowej przez NGO

Źródło: opracowanie własne.

Jako przyczyny dobrej sytuacji finansowej swojego podmiotu badani wskazywali najczęściej:

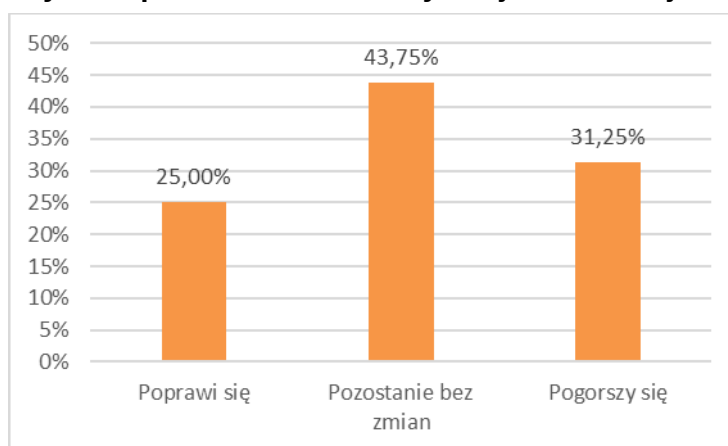
- świadczone dobrej jakości usługi skutkujące stałą liczbą klientów oraz stałymi umowami współpracy;
- zdolność do pozyskiwania środków projektowych;
- zysk z poprzednich lat wypracowany w ramach działalności gospodarczej;
- zaangażowanie i wysiłek zespołu w zdobywaniu klientów.

Z kolei wśród przyczyn niekorzystnej sytuacji najczęściej umieszczane były:

- wzrost cen, a w pierwszej kolejności nośników energii;
- brak odpowiedniej infrastruktury skutkujący mniejszą liczbą klientów;
- koszty kredytów i pożyczek;
- pogarszająca się sytuacja materialna klientów;
- brak dostępności krajowych i unijnych (w tym z EFS, KPO) dotacji na realizację projektów;
- sporne sytuacje z ZUS skutkujące m.in. przerwą w działalności;
- czynniki geopolityczne, w tym wojna w Ukrainie.

Pod względem prognoz zmiany sytuacji finansowej dominował pogląd, iż w najbliższej perspektywie pozostanie ona bez zmian (43,7%). 31,2% spodziewa się pogorszenia sytuacji, a tylko co czwarta organizacja uważa, że sytuacja poprawi się.

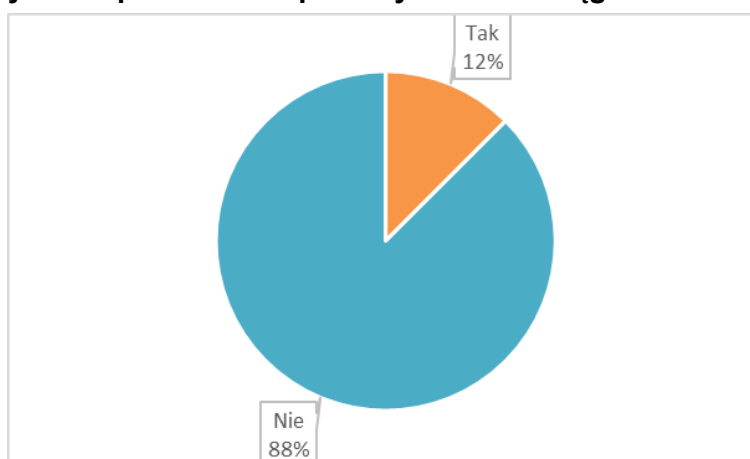
Wykres 24. Przewidywana przez NGO zmiana sytuacji finansowej

Źródło: opracowanie własne.

Pomimo trudnej sytuacji ekonomicznej wielu NGO, zaledwie 12% korzystało w ostatnich dwóch latach z pomocy OWES. Korzystający tworzyli przedsiębiorstwo społeczne, otrzymując dotacje na utworzenie miejsca pracy lub uczestniczyli w szkoleniach.

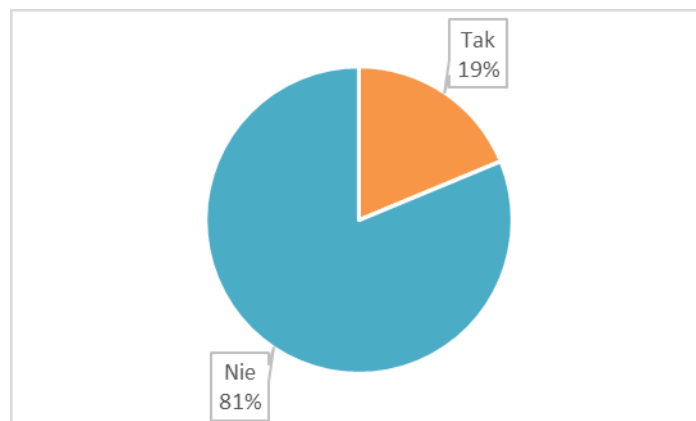
Wykres 25. Korzystanie przez NGO z pomocy OWES w ciągu ostatnich dwóch lat

Źródło: opracowanie własne.

Co piąta z badanych organizacji (19%) korzystała w ciągu ostatnich dwóch lat ze zwrotnych instrumentów finansowych. Najczęściej były to pożyczki i pożyczki bezzwrotne oraz kredyty inwestycyjne.

Wykres 26. Korzystanie przez NGO ze zwrotnych instrumentów finansowych w ciągu ostatnich dwóch lat

Źródło: opracowanie własne.

6.3.2 Realizacja celów społecznych

W przypadku organizacji pozarządowych realizacja celów społecznych oznacza realizację zadań w ramach działalności statutowej, w określonym obszarze pożytku publicznego²³. Zakres realizacji celów społecznych jest zatem nieco szerszy niż w przypadku PS i podmiotów reintegracyjnych i zależy w dużej mierze od członków lub fundatorów. Badani przedstawiciele NGO jako cel działalności swoich podmiotów wskazywali najczęściej:

- rozwój miasta poprzez prowadzenie działań w różnych obszarach działalności obywatelskiej;
- wsparcie i rozwój obszarów wiejskich w zakresie przedsiębiorczości;
- organizowanie i niesienie pomocy w zakresie ochrony i promocji zdrowia na rzecz osób dotkniętych chorobami oraz podejmowanie działań profilaktycznych;
- polepszenie jakości edukacji;
- popularyzacja i rozwój kultury;
- aktywizacja społeczno-zawodowa grup defaworyzowanych i wsparcie osób wykluczonych społecznie;
- promowanie tworzenia gier i promocja twórców z Lubelszczyzny;
- prowadzenie działań w obszarze polityki społecznej;
- rozwój kultury studenckiej;
- opracowanie technologii informatycznych wspierających osoby z różnego rodzaju dysfunkcjami, w szczególności z niedosłuchem i głuchotą;
- wsparcie edukacji formalnej oraz edukacja nieformalna;
- inne.

Jeśli chodzi o zatrudnienie w NGO, to wnioskowanie o jego wielkości w lubelskich organizacjach na podstawie próby, w związku z bardzo dużym zróżnicowaniem podmiotów, byłoby nieuprawnione i obarczone dużym błędem statystycznym. W badanej próbie natomiast 43% organizacji wskazywało, że nie zatrudnia żadnego personelu na podstawie umowy

²³ Art. 4. Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (<file:///C:/Users/przemko/Downloads/D20030873Lj-1.pdf>) (dostęp 30.11.2022)

o pracę, co wydaje się o tyle zaskakujące, że były to podmioty prowadzące działalność gospodarczą lub odpłatną działalność pożytku publicznego, a zatem będące na całkiem wysokim poziomie rozwoju instytucjonalnego. Jednocześnie wśród badanych podmiotów 12,5% zatrudniało ponad 30 pracowników w pełnym wymiarze etatu. Podobnie w przypadku zatrudnienia na podstawie umów cywilno-prawnych: 52% badanych wskazywało, że nie ma takich współpracowników, jednocześnie ponad 6% deklaroowało współpracę w tej formie z 50 i więcej osobami. Potwierdza to, że populacja lubelskich organizacji pozarządowych, nawet tych prowadzących działalność gospodarczą lub odpłatną działalność pożytku publicznego, jest bardzo niejednorodna i między organizacjami istnieją bardzo duże różnice.

Analiza wieku pracowników organizacji pozarządowych wskazuje, iż największą grupę stanowią trzydziestolatkowie (39,9%), dalej w kolejności są czterdziesto- (21,5%) i pięćdziesięciolatkowie (19,6%) oraz osoby do 29. roku życia (14,7%). Najmniej zatrudnionych jest osób powyżej 60 lat (4,3%).

Tabela 19. Wiek pracowników NGO

Przedział wiekowy	Odsetek pracowników NGO
do 29 lat	14,72%
30–39 lat	39,88%
40–49 lat	21,47%
50–59 lat	19,63%
powyżej 60 lat	4,29%

Źródło: opracowanie własne.

Proporcje pod względem płci przypominają bardzo przedsiębiorstwa społeczne. Tutaj również na 3 zatrudnione kobiety przypada jeden mężczyzna.

Tabela 20. Kobiety i mężczyźni w NGO

Płeć	Odsetek pracowników NGO
Kobiety	74,85%
Mężczyźni	25,15%

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli chodzi o poziom wykształcenia, to pracownicy organizacji pozarządowych są zdecydowanie najlepiej wykształceni w porównaniu z pracownikami PS lub uczestnikami podmiotów reintegracyjnych. Najliczniejszą grupę wśród pracowników NGO stanowią osoby posiadające średnie wykształcenie (64,1%), drugą w kolejności grupą są osoby posiadający wykształcenie wyższe (32%). Zdecydowanie najmniej jest osób z wykształceniem zasadniczym (2,9%) oraz gimnazjalnym lub podstawowym (1,9%).

Tabela 21. Poziom wykształcenia pracowników NGO

Poziom wykształcenia	Odsetek pracowników NGO
Podstawowe (osoby, które ukończyły szkołę podstawową)	0,97%
Gimnazjalne (osoby, które ukończyły gimnazjum)	0,97%
Zasadnicze zawodowe (osoby, które ukończyły zasadniczą szkołę zawodową)	0,97%
Zasadnicze branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę I stopnia)	1,94%
Średnie branżowe (osoby, które ukończyły branżową szkołę II stopnia)	0,97%
Średnie (osoby, które ukończyły szkołę średnią)	63,11%
Wyższe	32,04%

Źródło: opracowanie własne.

Znamienne są także różnice w stosunku do PS, jeśli chodzi o miejsce zamieszkania pracowników. O ile w przypadku przedsiębiorstw społecznych najwięcej pracowników mieszkało na wsi, to w przypadku NGO jest to niespełna 10%, a największą grupę stanowią mieszkańcy miast powyżej 50 tys. mieszkańców (83,7%).

Tabela 22. Miejsce zamieszkania pracowników NGO

Miejsce zamieszkania	Odsetek pracowników NGO
Wieś	9,64%
Miasto do 10 tys. mieszkańców	2,41%
Miasta od 10 tys. do 30 tys. mieszkańców	1,81%
Miasta od 30 do 50 tys. mieszkańców	2,41%
Miasto od 50 do 100 tys. mieszkańców	39,76%
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	43,98%

Źródło: opracowanie własne.

Wśród ogółu pracowników NGO w badanej próbie było 5,4% pracowników z niepełnosprawnościami. Z kolei wśród nich najwięcej było osób z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym (76%), a następnie lekkim (24%). Żaden z badanych NGO nie zatrudniał pracowników z niepełnosprawnością w stopniu znacznym.

Tabela 23. Osoby z niepełnosprawnościami wśród pracowników NGO

Niepełnosprawność	Odsetek pracowników NGO
W stopniu znacznym	0,00%
W stopniu umiarkowanym	76,00%
W stopniu lekkim	24,00%

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowanie największą grupę wśród niepełnosprawnych pracowników stanowią osoby z tzw. różnymi typami niepełnosprawności (61,5%). Osób chorujących psychicznie oraz niepełnosprawnych ruchowo jest po 15,4%, a z chorobą narządu wzroku 7,7%. Wśród kadry NGO nie zidentyfikowano w próbie badawczej osób z niepełnosprawnością intelektualną.

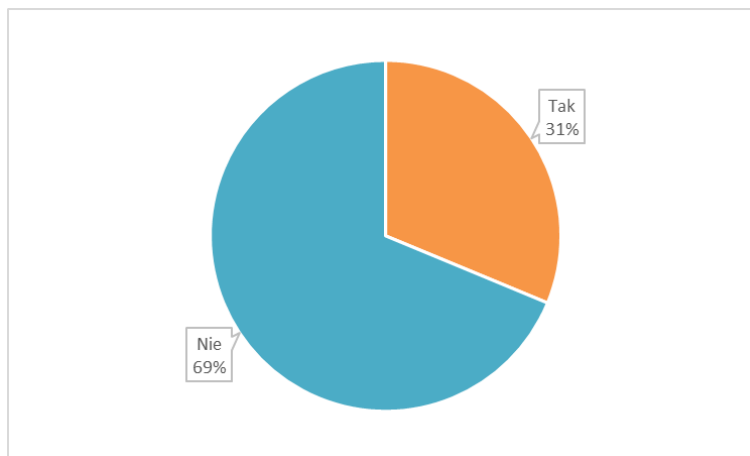
Tabela 24. Rodzaje niepełnosprawności wśród pracowników NGO

Rodzaj niepełnosprawności	Odsetek uczestników/zatrudnionych
Niepełnosprawność intelektualna	0,00%
Choroby psychiczne	15,38%
Choroby narządu wzroku	7,69%
Upośledzenie narządu ruchu (niepełnosprawność ruchowa)	15,38%
Inne	61,54%

Źródło: opracowanie własne.

6.3.3 Możliwości realizacji usług społecznych

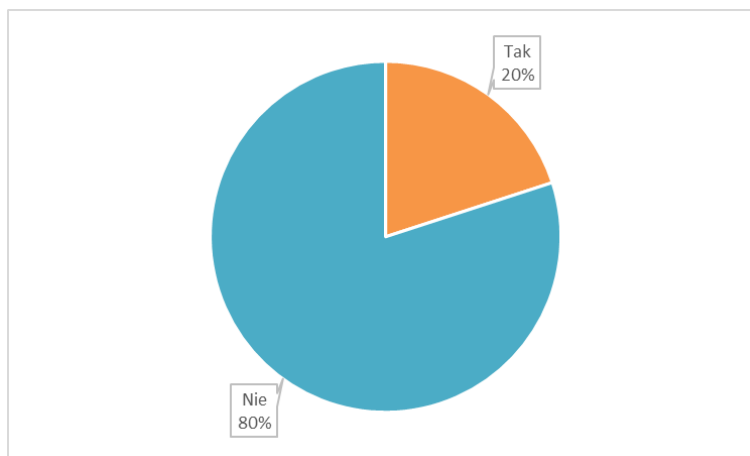
Wśród badanych organizacji pozarządowych w ostatnich dwóch latach 31% realizowało usługi społeczne. Jednocześnie aż 69% takich usług nie realizowało. Wydaje się, że odsetek organizacji nieposiadających doświadczenia w usługach społecznych jest dosyć wysoki, zwłaszcza że są to organizacje prowadzące działalność gospodarczą lub odpłatną działalność pożytku publicznego.

Wykres 27. Doświadczenia NGO w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021

Źródło: opracowanie własne.

Wśród NGO realizujących usługi społeczne 80% robiło to na zlecenie JST. Mniej więcej tyle samo organizacji zlecenia na realizację usług społecznych od JST pozyskiwało w drodze przetargów oraz konkursów. Jednocześnie aż 60% spośród dostawców usług społecznych nie otrzymało zleceń od JST, ale realizowało usługi, realizując własne projekty, na które pozyskało dofinansowanie.

Wykres 28. Realizacja usług społecznych przez NGO na zlecenie JST

Źródło: opracowanie własne.

Do usług społecznych realizowanych przez NGO najczęściej należały:

- prowadzenie żłobków i przedszkoli;
- usługi opiekuńcze dla osób starszych;
- zajęcia aktywizacyjne dla seniorów;
- usługi w obszarze kultury;
- szkolenia.

Jednocześnie organizacje pozarządowe deklarowały, że dla lepszej realizacji usług społecznych potrzebują w wsparcia w zakresie:

- rozwoju kompetencji i kwalifikacji pracowników;
- środków finansowych na realizację usług;
- dostępu do zleceń w postaci uczciwych konkursów na usługi społeczne;
- poprawy infrastruktury i zaplecza sprzętowego;
- dostępu do specjalistów świadczących usługi np. psychologów, rehabilitantów;
- dostępu do pożyczek obrotowych;
- dostosowania pomieszczeń do potrzeb osób z niepełnosprawnością.

6.4 Pozostałe podmioty ekonomii społecznej

Oprócz przedsiębiorstw społecznych, podmiotów reintegracyjnych i organizacji pozarządowych do grupy podmiotów ekonomii społecznej na mocy definicji zawartej w Wytycznych CT9 należą: koła gospodyń wiejskich, spółdzielnie pracy oraz spółdzielnie niewidomych i inwalidów. Ze względu na słabo rozwiniętą działalność ekonomiczną i najczęściej brak płatnego personelu (w przypadku KGW) oraz ze względu na coraz mniejszą liczbę podmiotów i brak realnych możliwości wsparcia (w przypadku spółdzielni pracy, spółdzielni niewidomych i inwalidów) poniżej przedstawiono jedynie główne informacje na tematy tych typów PES.

Koła gospodyń wiejskich

Koła gospodyń wiejskich stosunkowo niedawno zostały włączone do grupy podmiotów ekonomii społecznej. Podstawę prawną działalności KGW określają przepisy Ustawy z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich (Dz.U. z 2021 r., poz. 2256). Aktualnie koła podlegają obowiązkowemu rejestrowi w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich prowadzonym przez ARiMR. KGW ma osobowość prawną, działa na podstawie statutu, a jego działaniami kieruje zarząd. Po zawnioskowaniu do regionalnego biura ARiMR, każde koło uzyskuje również numer NIP oraz REGON. Ustawa z 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o kołach gospodyń wiejskich (Dz.U. z 2021 r., poz. 1240) określa możliwe źródła przychodów KGW jako:

- wpłaty składek członkowskich określonych dla danego koła;
- przychody z działalności statutowej;
- darowizny, zapisy, dotacje, pomoc finansowa oraz nagrody;
- sprzedaż wyrobów sztuki ludowej, w tym rękodzieła i rzemiosła ludowego i artystycznego, żywności regionalnej oraz biletów wstępu na występy artystyczne.

Aktualnie do rejestru ARMiR wpisanych jest 1436 kół gospodyń wiejskich z województwa lubelskiego²⁴ co lokuje region w trójce (oprócz Wielkopolski i Mazowsza) z największą liczbą tego typu podmiotów. Jednak stopień organizacji i rozwoju KGW jest bardzo różny – od kół działających bardzo prężnie i realizujących zadania na rzecz samorządu w ramach swojej działalności statutowej, do kół spotykających się okazjonalnie przy okazji festynów czy lokalnych uroczystości. Ze względu na olbrzymią liczbę KGW oraz trudności w dotarciu do wielu z nich ocena ich kondycji pozostaje bardzo utrudniona. Z drugiej strony wielość KGW w regionie może stanowić istotny zasób dla rozwoju ekonomii społecznej, skupiając aktywne liderki z lokalnych społeczności.

²⁴ Rejestr ARMiR (<https://www.gov.pl/web/arimr/przegladaj-rejestr-krkgw>) (dostęp 30.11.2022).

Spółdzielnie pracy

Spółdzielnia pracy jest dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób i o zmiennym funduszu udziałowym, która w interesie swoich członków prowadzi wspólne przedsiębiorstwo, opierając się na osobistej pracy członków. Spółdzielnia może także prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków oraz środowiska, w którym żyją. Spółdzielnie takie mają prawo do korzystania z pomocy organów władzy państwowej oraz administracji rządowej i samorządowej, jak również ze zwolnień i ulg w świadczeniach publicznoprawnych, określonych w odrębnych przepisach. Tradycyjnymi branżami działalności spółdzielni pracy są m.in.: spożywcza, odzieżowa, tekstylna, obuwnicza, galanteryjna, gastronomiczna. Istnieją także spółdzielnie lekarskie, farmaceutyczne czy kosmetyczne.

Spółdzielnie pracy prowadzą zwykłą działalność rynkową jak każde przedsiębiorstwo. Cechą, która odróżnia je od innych podmiotów jest fakt, iż każdy jej członek musi być zatrudniony i otrzymywać za to wynagrodzenie, a zwolnić można go tylko w ściśle określonych i wyjątkowych sytuacjach. Podstawą prawną działalności spółdzielni pracy stanowi Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (Dz. U. z 1982 r., nr 30, poz. 210). Na koniec listopada 2022 r. w województwie lubelskim funkcjonowały 34 spółdzielnie pracy²⁵, w większości w dużych miastach regionu.

Spółdzielnie inwalidów i niewidomych

Spółdzielnie inwalidów i niewidomych są specyficznym rodzajem spółdzielni, przedmiotem ich działalności jest zawodowa i społeczna rehabilitacja inwalidów i niewidomych przez pracę w prowadzonym wspólnie przedsiębiorstwie. Spółdzielnie inwalidów, niewidomych posiadają status Zakładu Pracy Chronionej (ZPCh). Oznacza to, że są przedsiębiorstwami przystosowanymi do zatrudniania osób z wyższymi stopniami niepełnosprawności. Do głównych celów ich funkcjonowania należy nie tylko wypracowanie zysku, jak w każdej firmie, lecz także aktywizacja zawodowa osób, które nie poradziłyby sobie na otwartym rynku pracy. Spółdzielnie inwalidów, niewidomych mogą korzystać z różnych form dofinansowania z PFRON, co pozwala oferować produkty i usługi najwyższej jakości i w ten sposób umożliwia skuteczne konkurowanie na wolnym rynku. Wszyscy kontrahenci nabywający dobra wytworzone przez spółdzielnie inwalidów i niewidomych są zwolnieni z obowiązkowych wpłat na Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Spółdzielnie inwalidów, niewidomych działają jak zwykłe przedsiębiorstwa. Ich celem jest uzyskanie dochodu, a jednocześnie aktywizacja zawodowa osób, które ze względu na doświadczanie niepełnosprawności nie są w stanie poradzić sobie w naturalnym środowisku otwartego rynku pracy. W wyniku przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się spadek liczby tego typu podmiotów na rzecz nowych form spółdzielczych np. spółdzielni socjalnych. Podstawą prawną działalności spółdzielni inwalidów i niewidomych jest Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze. W województwie lubelskim na dzień 30 listopada 2022 r. funkcjonowało 6 spółdzielni inwalidów i niewidomych²⁶.

²⁵ Rejestr Związku Lustracyjnego Spółdzielni Pracy (<http://www.zlsp.org.pl/pl/skladnice-akt/15-kategoria-pl-pl/skladnice-akt/76-lublin>) (dostęp 30.11.2022).

²⁶ <https://luwwlublinie.bip.gov.pl/wydzial-polityki-spolecznej-rejestry/wykaz-zakladow-pracy-chronionej-w-wojewodztwie-lubelskim.html> (dostęp 30.11.2022).

7 Wnioski i rekomendacje

Wnioski i rekomendacje
Kondycja ekonomiczna PES
Wniosek 1. Sytuacja finansowa wielu przedsiębiorstw społecznych pozostaje trudna.
Opis problemu Od kilku lat obserwowany jest systematyczny wzrost średniej przychodów przedsiębiorstw społecznych, nawet pomimo epidemii COVID-19. Zjawisko to należy oceniać pozytywnie. Nie zmienia to jednak faktu, że istnieje duża grupa przedsiębiorstw społecznych (ok. 20–30%), których poziom przychodów należy uznać za niesatysfakcjonujący. Dodatkowo, informacje uzyskane zarówno od doradców OWES, jak i samych PS wskazują, że większym zagrożeniem dla funkcjonowania PS niż epidemia pozostaje wzrost cen, w pierwszej kolejności nośników energii.
Rekomendacje • Doradcy biznesowi OWES powinni bardzo starannie, systematycznie i precyzyjnie monitorować sytuację ekonomiczną PS, a w sytuacjach zagrożenia podejmować odpowiednie działania wspierające. • W sytuacji wzrostu cen, w szczególności nośników energii, należy wspierać PS we wdrażaniu odpowiednich rozwiązań osłonowych dostępnych na poziomie krajowym dla MŚP. Należy także rozważyć na poziomie regionalnym wdrożenie innych mechanizmów podobnych do interwencyjnego mechanizmu zakupowego w czasie epidemii COVID-19. • Ze względu na możliwość uzyskania bardziej rzetelnych danych badanie kondycji ekonomicznej PS, w szczególności poziomu przychodów, należy prowadzić przy ścisłej współpracy z OWES. Posiadają one dostęp do sprawozdań finansowych PS, a dzięki temu dysponują precyzyjnymi danymi w porównaniu z deklaracjami PS uzyskanymi w ramach CAWI, które niekiedy wydają się bardziej ogólne.
Wniosek 2. Kondycja ekonomiczna podmiotów reintegracyjnych jest bardzo zróżnicowana i zależy od typu podmiotu.
Opis problemu Wnioskowanie o kondycji ekonomicznej podmiotów reintegracyjnych utrudnia fakt, że korzystają one z bardzo różnych źródeł finansowania, działając w odmiennych formułach prawnych. O ile działalność WTZ i ZAZ finansowana jest w dużej mierze z PFRON, o tyle funkcjonowanie większości KIS ma charakter ściśle projektowy. Jeszcze inna jest w tym zakresie sytuacja CIS, która w zależności od sposobu utworzenia przypomina w mniejszym lub większym stopniu sytuację podmiotu ściśle gospodarczego ponoszącego ryzyko gospodarcze.
Rekomendacje • Dla dokładniejszej oceny sytuacji ekonomicznej podmiotów reintegracyjnych należy rozważyć oddzielne badanie pozwalające oszacować jaka część przychodów pochodzi ze źródeł zagwarantowanych ustawowo lub projektowo, a jaka część z działalności ekonomicznej o charakterze gospodarczym.

Wniosek 3. Grupa organizacji pozarządowych wydaje się najbardziej zróżnicowaną kategorią PES pod względem stopnia rozwoju, a także stabilnością osiągniętych przychodów.

Opis problemu

Ocena kondycji ekonomicznej lubelskich organizacji pozarządowych wykazuje olbrzymie zróżnicowanie tej kategorii PES. Jednocześnie grupa ta w niewielkim stopniu może korzystać ze wsparcia OWES, najczęściej w postaci udziału w organizowanych przez OWES szkoleniach lub doradztwie.

Rekomendacje

- W celu lepszej koordynacji wsparcia dla organizacji pozarządowych stanowiących oddzielną kategorię PES potrzebna jest bardziej ścisła współpraca ROPS oraz RKRES z Radą Działalności Pożytku Publicznego Województwa Lubelskiego. Jest to szczególnie ważne z punktu widzenia możliwości realizacji różnego typu usług społecznych przez PES.

Realizacja celów społecznych

Wniosek 4. Działania reintegracyjne nie są prowadzone w dużej części PS.

Opis problemu

Aż 46% PS deklaruje, że nie prowadzi działań reintegracyjnych dla swoich pracowników. Dodatkowo, w jednym z subregionów brak jest specjalisty ds. reintegracji, a w drugim jest on zatrudniony na 1/4 etatu. Jednocześnie niektórzy z doradców kluczowych i biznesowych OWES jako najbardziej kluczową barierę w rozwoju PS wskazują problemy z pełnieniem ról zawodowych przez pracowników PS, brak zaangażowania czy pojawiające się konflikty.

Rekomendacje

- Należy zapewnić wszystkim PS, niezależnie od subregionu, dostęp do specjalisty ds. reintegracji.
- Wsparcie reintegracyjne ze strony OWES powinno koncentrować się na pracy z liderami PS jako organizatorami działań reintegracyjnych oraz zespołami, jeśli zachodzi taka potrzeba.
- Na poziomie regionu należy zaplanować i wdrożyć względnie jednolity proces wsparcia PS w zakresie opracowania i realizacji indywidualnych planów reintegracyjnych w połączeniu z planowanym w nowej perspektywie UE dofinansowaniem działań w tym zakresie.

Wniosek 5. Brak jest danych na temat skuteczności działań podejmowanych przez podmioty reintegracyjne.

Opis problemu

Każdy typ podmiotów reintegracyjnych realizuje określone zadania i cele społeczne wynikające bezpośrednio z ustaw będących podstawą ich funkcjonowania. Jednocześnie brakuje jednoznacznych i precyzyjnych kryteriów oceny skuteczności tych działań.

Rekomendacje

- Należy wspierać na poziomie krajowym oraz regionalnym działania zmierzające do standaryzacji wsparcia realizowanego przez podmioty reintegracyjne oraz stworzenia spójnego systemu oceny ich skuteczności.

Potencjał do świadczenia usług społecznych

Wniosek 6. Tylko niewielka część PES posiada doświadczenie w realizacji usług społecznych.

Opis problemu

Jednym z kierunków rozwoju usług społecznych i ich deinstytucjonalizacji jest zlecanie ich realizacji PES. Niestety, stosunkowo niewielka część PES posiada doświadczenie w realizacji usług społecznych, a jeszcze mniejsza część wie jakie usługi będą rozwijane w pierwszej kolejności w związku z RPDI oraz na czym polega ich deinstytucjonalizacja. Istnieje ryzyko, że pomimo dostępności środków europejskich na rozwój usług społecznych wiele PES nie będzie odpowiednio przygotowanych i zainteresowanych ich świadczeniem. Konsekwencją takiego stanu rzeczy może być brak możliwości zapewnienia wysokiej jakości usług mieszkańcom regionu.

Rekomendacje

- W przyszłych projektach OWES należy przewidzieć takie rozwiązania, które będą lepiej niż do tej pory wzmacniały potencjał PES w odniesieniu do realizacji usług społecznych, m.in. poprzez szkolenia i doradztwo.
- W konkursach na usługi społeczne ze środków europejskich należy przewidzieć rozwiązania sprzyjające z jednej strony włączaniu PES w realizację usług społecznych, z drugiej zaś trwałości tych usług po zakończeniu projektów, na przykład partnerstwa publiczno-społeczne lub inne.
- W ramach dostępnych środków europejskich należy wspierać rozwój infrastruktury PES zajmujących się świadczeniem usług społecznych.

8 Aneks

8.1 Wykaz map

Mapa 1. Przedsiębiorstwa społeczne w powiatach województwa lubelskiego	17
Mapa 2. Warsztaty terapii zajęciowej w powiatach województwa lubelskiego.....	26
Mapa 3. Zakłady aktywności zawodowej w powiatach województwa lubelskiego	27
Mapa 4. Kluby integracji społecznej w powiatach województwa lubelskiego.....	28
Mapa 5. Centra integracji społecznej w powiatach województwa lubelskiego.....	29

8.2 Wykaz tabel

Tabela 1. Liczba PS w subregionach.....	15
Tabela 2. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w regionie.....	15
Tabela 3. Formy prawne przedsiębiorstw społecznych w subregionach	16
Tabela 4. Wybrane wskaźniki zatrudnienia w PS w regionie	21
Tabela 5. Wiek zatrudnionych w PS	22
Tabela 6. Kobiety i mężczyźni w PS	22
Tabela 7. Poziom wykształcenia pracowników PS.....	22
Tabela 8. Miejsce zamieszkania pracowników PS.....	23
Tabela 9. Osoby z niepełnosprawnościami wśród pracowników PS	23
Tabela 10. Rodzaje niepełnosprawności pracowników PS	23
Tabela 11. Wybrane wskaźniki uczestnictwa/zatrudnienia w podmiotach reintegracyjnych w regionie	32
Tabela 12. Wiek uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych.....	32
Tabela 13. Kobiety i mężczyźni w podmiotach reintegracyjnych.....	32
Tabela 14. Poziom wykształcenia uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych	33
Tabela 15. Miejsce zamieszkania uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych	33
Tabela 16. Osoby z niepełnosprawnościami wśród uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych.....	34
Tabela 17. Rodzaje niepełnosprawności uczestników/zatrudnionych w podmiotach reintegracyjnych.....	34
Tabela 18. Wybrane wskaźniki oceny sytuacji finansowej NGO	37
Tabela 19. Wiek pracowników NGO	40
Tabela 20. Kobiety i mężczyźni w NGO.....	40
Tabela 21. Poziom wykształcenia pracowników NGO	41
Tabela 22. Miejsce zamieszkania pracowników NGO	41
Tabela 23. Osoby z niepełnosprawnościami wśród pracowników NGO.....	42
Tabela 24. Rodzaje niepełnosprawności wśród pracowników NGO	42

8.3 Wykaz wykresów

Wykres 1. Udział PS w badaniu według roku powstania.....	12
Wykres 2. Udział PS w badaniu według formy prawnej	12
Wykres 3. Udział podmiotów reintegracyjnych w badaniu według roku powstania.....	12
Wykres 4. Udział podmiotów reintegracyjnych w badaniu według formy prawnej	13
Wykres 5. Udział NGO w badaniu według roku powstania	13
Wykres 6. Udział NGO w badaniu według formy prawnej.....	13
Wykres 7. Przedsiębiorstwa społeczne współzakładane przez JST.....	18
Wykres 8. Rodzaj działalności prowadzonej przez PS	18
Wykres 9. Branże, w których działają przedsiębiorstwa społeczne.....	19
Wykres 10. Średnie i mediany przychodów PS w badaniu z roku 2021 i 2022	19
Wykres 11. Korzystanie przez PS ze zwrotnych instrumentów finansowych.....	20
Wykres 12. Ocena własnej sytuacji finansowej przez przedsiębiorstwa społeczne.....	20
Wykres 13. Przewidywana zmiana sytuacji finansowej przez przedsiębiorstwa społeczne...21	
Wykres 14. Realizacja działań reintegracji społeczno-zawodowej w PS.....	24
Wykres 15. Doświadczenia PS w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021	24
Wykres 16. Realizacja usług społecznych przez PS na zlecenie JST	25
Wykres 17. Ocena własnej sytuacji finansowej przez podmioty reintegracyjne.....	30
Wykres 18. Przewidywana zmiana sytuacji finansowej przez podmioty reintegracyjne.....	30
Wykres 19. Korzystanie przez podmioty reintegracyjne ze zwrotnych instrumentów finansowych	31
Wykres 20. Doświadczenia podmiotów reintegracyjnych w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021.....	35
Wykres 21. Realizacja usług społecznych przez podmioty reintegracyjne na zlecenie JST ..35	
Wykres 22. Rodzaje działalności organizacji pozarządowych w województwie lubelskim.....	36
Wykres 23. Ocena własnej sytuacji finansowej przez NGO	37
Wykres 24. Przewidywana przez NGO zmiana sytuacji finansowej	38
Wykres 25. Korzystanie przez NGO z pomocy OWES w ciągu ostatnich dwóch lat	38
Wykres 26. Korzystanie przez NGO ze zwrotnych instrumentów finansowych w ciągu ostatnich dwóch lat.....	39
Wykres 27. Doświadczenia NGO w realizacji usług społecznych w latach 2020–2021	42
Wykres 28. Realizacja usług społecznych przez NGO na zlecenie JST	43